

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

P. D. A. Atterboms Minnen från Tyskland och Italien

Presentation av en reseskildring

Av PAUL FRÖBERG

Den litterära striden kring den »nya skolans» ledare, Per Daniel Amadeus Atterbom, hade vid 1810-talets mitt – nu med slagfältet utvidgat in på religionens område – nått en sådan bitterhet, att ryktet t. o. m. talade om en landsförvisningsdom för kätteri. De krav polemiken ställde hotade för övrigt att dra honom, skolans enda verkligt stora diktarbegåvning, bort från poesien. En tids frånvaro från stridstumlet ansågs av hans närmaste vänner för honom nödvändig. Sedan hennes Uppsala-besök våren 1816 kunde till dem räknas också den tyska skaldinnan Amalia von Helvig. Till en del genom hennes förmedling och tack vare generösa bidrag av främst den forne Aurora-brodern August von Hartmansdorff och dennes förmögne vän Olof Nordenfeldt, nu legationssekreterare i Berlin, ställdes ett betydande belopp till Atterboms förfogande för en längre – ivrigt åtrådd – utrikesvistelse. Så hade han nu – för att begagna Baggesens ord i Labyrinten – »ikke blot al mulig Lyst men tillige al tænkelig Aarsag til at rejse».

En avskedsfest i Sigtuna den 3 juni 1817 tillsammans med Uppsala-vänner, »pilgrimsvandringen» till födelsebygden i Östergötland, den fortsatta färderna genom Småland och Skåne, avseglingen från Ystad den 1 juli och framkomsten sent på kvällen följande dag till Stralsund – så inledes för Atterbom en utlandssejour, som kom att vara i drygt två år. Den skulle – bortsett från ett Danmark-besök 1825 – bli hans enda, hans livs stora reseäventyr.

Med postvagn, extravagn och »Lohnkutscher» bär det vidare söderut. Från Dresden går färden med »egen» vagn i senhöstkyla genom Frankens berglandskap och över bayerska högslätter, mot slutet av februari 1818 via Tyroler-alper till ett vårligt Italien. Atterbom har nu tillsammans med en nyvunnen vän, den danske författaren Peder Hjort, kunnat begagna den vagn denne disponerar som

reseledare för en ung dansk baron Bertouch. Resan genom Tyskland varar närmare åtta månader. Huvudparten av tiden ägnas en rad tyska kulturmetropoler: sex veckor åt Berlin, tre månader åt Dresden, tio dagar åt Nürnberg, mellan två och tre månader åt München.

Med ett månads långt avbrott för besök i Neapel förhösten 1818 sträcker sig vistelsen i Rom och dess omnejd över ett halvår. Efter två månader i Wien kring nyåret 1818–19 och tre månader under senvintern och våren i Schlesien avslutas resan med ytterligare tre månader i Berlin. Planer på en avvikning genom Schweiz och södra Frankrike, på en Rhenfärd och en upprepad München- och Dresden-vistelse liksom på en Goethe-visit i Weimar eller Jena har måst överges.² Den 22 augusti 1819 står Atterbom åter på svensk mark. Sammanlagt har han då tillbringat sexton månader i Tyskland, nio månader i Italien.

Reseminneas framväxt

I – ofta katalogmässiga – dagboksanteckningar och i brev redogör Atterbom för sina reseupplevelser. Breven går i allmänhet först till Berlin för att läsas av Amalia von Helvig och Olof Nordenfeldt och därefter sändas vidare till Uppsala. Några få månader efter ankomsten till Tyskland dyker planen upp på en reseskildring, avsedd för publicering. Närmare utformas tanken i ett brev till Geijer från Rom i april 1818. Atterbom vill nu samla och »putsa» de delar av vänbreven, som »möjligtvis äga ett mera objektift och allmänt intresse» och så ge »ett slags Erinringar af hela min Rese-tour på blandad prosa och vers – en resebeskrifning af ett alldeles nytt slag».³ Incitamentet bör vara att söka i den tyska romantikens rese- och bildningsromaner som

Tiecks Franz Sternbalds Wanderungen und Eichen-dorffs Ahnung und Gegenwart och ytterst i Goethes Wilhelm Meisters Lehrjahre.⁴ En dagboksanteckning dagen före nyårsaftonen 1818 innebär en ytterligare breddning av reseskildringsplanen: »minnen och intryck, i en fortskridande cyclus af inre utbildning och lifligare verldsuppfattning, utgående från Svensk rot och återvändande vid slutet med hjertlig kärlek, men mognare förstånd, i Nordens moderliga sköte». Framställningen tänkes omradad av två dikter: den ena, *Der Schwede*, uttryck för stämningen vid resans början; den andra på motsvarande sätt målande »nordbons inre» vid återkomsten till hemlandet.⁵ Reseskildringen – i fri växling mellan prosa och vers, brev och dagboksanteckningar – tenderar att bli en bildningsroman.

Arbetet på en resebeskrivning får snart också ekonomisk motivering. Fr. o. m. de sista veckorna i Rom befinner sig Atterbom i finansiellt nödläge – en utlovad ökning av understödet från Amalia von Helvig har uteblivit. Publiceringsfrågan får brinnande aktualitet. Kan möjligen Palmblad, undrar han i brev till Geijer den 11 december 1818, »förskjuta mig något i guld- eller silfvermynt» på en resebeskrivning, som är under arbete. Den bör kunna påräkna »betydlig» avsättning i Sverige, Danmark och Finland. Tonvikten ligger nu på de italienska upplevelsorna. Här har han utsikt att på svenskt område bli pionjär: »Af en infödd Svensk fins ju ännu ingenting öfver Italien skrifvet, utom af Ehrensvärd, som skrifvit blott för Snillen, och Björnståhl, som skrifvit blott för Lärda.» Något tryckbart för Svea kan han inom ett par månader sända hem. *Ett* parti är redan färdigt: »en liten tafla af det Albanska landtfolkets fest-lustbarheter».⁶

Våren och sommaren 1819 i Berlin är arbetet på reseminnena ett stående tema i brevväxlingen. Gamla och nya tyska vänner står beredda att ge Atterbom möjlighet att i lugn och ro, med utnyttjande av Berlin-biblioteket, »berigtiga och fullända» dem. Samtidigt förhör han sig om Kungliga Bibliotekets i Stockholm förråd av »goda verk öfver Italien». Han vill jämföra sina anteckningar med »hvad andra förnuftiga menniskor» före honom »sett och dömt».⁷ Till Schelling skriver han den 10 juli 1819 om sitt beslut att med undanskjutande av andra intressen snart fullborda skildringen. Men en begynnande trötthet vid det långdragna arbetet anmäler sig. Härtill kommer tvekan om vad hänsyn till tidsomständigheterna kan anses böra kräva. Ett nytt brev till Schelling – nu från Stockholm den 1 februari 1820 – förklarar:

über Deutschland muss ich wohl die meisten von meinen Briefen im Pulte behalten, bis auf eine fernere Zukunft; denn die Gränzlinie zwischen dem, was ich über die dortige Lage der Dinge und bedeutende persönliche Verhältnisse *sagen* und *nicht sagen* darf, ist gar fein und schwierig zu ziehen. Ich bin über diesen Punkt mit mir selber in grosser Uneinigkeit.⁸

Just hemkommen talar Atterbom i brev till Geijer om tre till större delen färdiga uppsatser. Det är tydligen fråga om de skildringar, vilka – med resebrev som grundval – publiceras i Svea 1820 och 1825: en teckning av de första intrycken av Rom resp. skildringen av resan från München till Verona. Förmodligen avses också *Kyrkofesten vid Albano*, tryckt – under titeln »Italienska bilder» – i Svenska Literatur-Föreningens Tidning 1834. Något annat av reseminnena blir inte – bortsett från ett omtryck av Albano-skildringen i Nordstjernen 1843 – publicerat under Atterboms livstid. Ännu i februari 1826 kommer en försäkran, att han – när »im künftigen Herbst» den senare delen av Lycksalighetens ö föreligger – vill skriva en bok om Italien, i Sverige alltjämt »eine terra incognita». Men varken egna löften eller Amalia von Helvigs påstötningar förmår locka honom ur hans reseminnens-letargi.⁹ Snart är för övrigt Italien här inte längre en terra incognita. Konkurrenter om pionjärställningen som Italien-skildrare anmäler sig i rask takt: 1825 P. U. Kernell med Anteckningar under en Resa i det Sydliga Europa; 1829 O. S. von Unge med Vandring i Dalarne Jemte Författarens Resa söderut; 1831 K. A. Nicander med 1:a delen av Minnen från Södern. Om man undantar de båda Svea-uppsatserna, har Atterbom försuttit tiden.

Arbetet på reseminnena tycks alltmer uppfattas som ett tungt pliktarbete. Men år och årtionden igenom fortsätter de att leka med i Atterboms vittra framtidsvisioner. Då han 1834 har anledning tacka Beskow för den första och 1835 för den senare delen av dennes Wandrings-Minnen, antyder han planer i samma väg. 1838 meddelar han B. S. Inge-mann – sedan en Sorö-vistelse 1825 hans nära vän – om snar publicering av »Hesperiska Wandringsminnen». När Beskow i november 1852 berättar, att han »med stort nöje» förnyat bekantskapen med Svea-uppsatserna från 1820-talet, lockas Atterbom att ännu en gång dryfta ett utgivande, nu av resan i dess helhet. »Det skulle kanske», skriver han med ett vagt hopp, »intressera mången (till och med nu mer än förr) att se Tyskland och Italien målade i det utseende, som de ägde 1817–19». Ett par månader därefter, den 10 februari 1853, förhandlar han med

firman Lindh i Örebro om utgivandet av sina Samlade skrifter: »En del skulle komma att utgöras af *Minnen från Tyskland och Italien.*»¹⁰

När Atterbom 1855 går ur tiden, är större delen av hans reseminnen alltså utpublicerad.

Kort efter Atterboms död diskuterar C. W. Böttiger – den avlidnes vän och hans efterträdare som professor – med firman Lindh ett utgivande av den litterära kvarlåtenskapen. Det här otryckta har, konstaterar han, mindre intresse för en förläggare än för ett bibliotek:

*Ett undantag ges dock, men detta också synnerligen värdefullt. Jag menar Reseminna. Dessa innefattas i bref, som blifvit sammanlånade från flera af Atterboms vänner och fränder eller ur dessas sterbhus, och hvilka alla äro med den omsorg utarbetade, och den prydighet skrifna, att de, endast med nödig uteslutning af en eller annan rad, der enskilt grannlagenhet så fordrar, kunna anses färdiga för trycket. Jag tror, att dessa Reseminna i brefform --- skulle, utan synerlig svårighet, kunna bilda en högst intressant och fängslande lecture.*¹¹

1859 kommer reseskildringen ut under den titel författaren i sin förhandling med förläggaren angett: *Minnen från Tyskland och Italien.* Vad utgivaren, förlagsassistenten E. W. Lindblad,¹² haft att bygga på, är främst de två uppsatserna i Svea 1820 och 1825 samt den 1834 tryckta om kyrkofesten vid Albano. Ett manus, troligen från Atterboms senare år, ligger helt till grund för de första sex kapitlen. För några av de övriga (*Tio dagar i Nürnberg, Resa till Tivoli, Supplementblad till Anmärkningarne öfver Wien*) har utkast stått till buds. I övrigt – bortsett från kap. XXI, strödda anteckningar, avsedda som stoff för vidare utarbetning – består *Minnen* av återgivna brev till vänner i hemlandet. Ett långt avbrott i korrespondensen (9 maj – 19 november 1818) står i samband med intensivt arbete på idédramat Fågel Blå och »hvarjehanda ströftåg». Några brev till Amalia von Helvig från denna tid har på obekant sätt försvunnit.¹³

I sitt Företal till *Minnen* har utgivaren – »genomträngd af den känsla af pietet, som man är skyldig en utmärkt författares litterära kvarlåtenskap» – redogjort för de utgivningsprinciper han följt. De av Atterbom skisserade utkast, delvis i oordnat skick, har han sökt »bringa i sammanhang». Brevet har återgetts utan annan ändring än en uteslutning, »der innehållet varit af alltför enskild beskaffenhet, utan att likväl utgöra något bidrag till uppfattningen af författarens bild». Dagboksanteckningarna har oftast varit »föga användbara för en främmande ordnare».¹⁴

Tidigt observerades i Tyskland Rom-brevet i Svea 1820. Berlin-tidningen *Der Gesellschafter* publicerar redan 1821 en översättning, som tilldrar sig t. o. m. Goethes uppmärksamhet.¹⁵ Några få år efter *Minnens* postuma utgivande ingår en översättning av dem i urval i två tyska tidningar. 1867 föreligger den i bokform. Ganska nyligen (1970) har den kommit ut i en översedd och tillökad utgåva.¹⁶ Vad som i synnerhet väckt tyskt intresse är Atterboms ögonblicksbilder av tyska kulturpersonligheter.

I svenska litteraturhistoriska översikter fick *Minnen* länge en undanskymd plats.¹⁷ Men i och med det intensifierade Atterbom-studiet fr. o. m. 1900-talets båda första årtionden har såväl deras litteraturhistoriska källvärde som deras litterära kvaliteter kommit att mer och mer uppmärksammas. Carl Santesson sammanfattar 1956 sin värdering: »Hade den (reseskildringen) publicerats på 1820-talet, skulle den ha varit en kulturbedrift, vår första rundblick på restaurationens Europa.»¹⁸

Stil och attityder

Minnen blev aldrig den »resebeskrifning af ett alldeles nytt slag», som föresvävat Atterbom 1818 och som under återstoden av hans liv inte upphörde att sysselsätta hans fantasi eller – småningom allt mer – betunga hans samvete. Den organiska enhet av prosa och poesi, den lyriska genomtoning han drömt om för verket i dess helhet, lyckades han aldrig få tid och kraft att genomföra. Ännu mindre har naturligtvis utgivaren av de postuma *Minnen* haft möjlighet därtill. Flertalet av de bifogade dikterna står nu nära nog fristående i förhållande till texten i övrigt och får så ett marginellt intresse i en översikt av *Minnen* just som *reseskildring*. De stryker däremot under den sida av dem, som är intim bikt.

Endast de partier av *Minnen*, som nådde trycket medan han levde, är Atterbom helt och fullt personligen ansvarig för. Endast de – och det gäller i synnerhet Rom-brevet i Svea 1820 och Albanskildringen – har fått något av den omsorgsfullare litterära utformning hans vision våren 1818 uppenbarat för honom. Bland det, som författaren inte själv publicerat, kan huvudpartiet av kapitlet *Tio dagar i Nürnberg*, fastän inte slutgiltigt genomarbetat, också det räknas till det i *Minnen* mest fullödiga.

I de här nämnda avsnitten liksom i några andra som blivit mer utförda, har – i enlighet med planen

1818 – vid redigeringen sådant uteslutits, som inte ägt »ett mera objektift och allmänt intresse». De övriga har däremot ett överflöd på intimt personliga utgjutelser och på – även efter utgivarens uteslutningar – privata vardagsmeddelanden. Häri torde den mest påfallande skillnaden ligga mellan det av författaren mer eller mindre uttryckligt godkända och det som utgivaren utan sådan ledning valt att ge ut.

Stilen i Minnen bevarar övervägande prägeln av brevstil, något skiftande med ämnets art och brevskrivarens sinnesstämning. I längre beskrivningar, utredningar och översikter tappas väl brevtonen lätt bort, men eljest söker Atterbom ge vad han skriver det personliga brevets gemytliga samtalsnyans: han tillåter sig en fras ur vardagsspråket – »obäklig»; originalbrevets »sista stöten» utbytes mot »sista knäcken» – eller formulerar någon jovialisk lustighet. Spiritualitet hör däremot inte till hans stildomäner, inte heller den journalistiskt rappa reportagestil, som yngre samtida till honom – C. W. Böttiger, C. A. Hagberg – snart skulle briljera med i sina resebrev.

Också i Minnen är Atterbom bara sporadiskt pro-
 stalist av rang. Hans prosa har sällan rytmens smidighet. Ställvis ger den intryck av elaborering. Geijers ord om »cirklade honingsceller utan honing», »en slags falsk förnämhet»,¹⁹ avser väl inte just reseskildringen men har då och då giltighet också för den. Det får räcka med två exempel: en nyhet hemifrån skänker »hjärtlighetens värde åt den krans, som det Närvarande flätar af idel lysande blommor»; kvällsstämningen vid avskedet från Sverige ebbat ut i en kokett allusion på nordstjärneordens devis.²⁰ De pretiösa egendomligheterna har i sin utpräglade form obetydlig plats i Minnen, men de visar på en tendens till naiv manierering i stilatmosfären. Väsentligare är inslag av den »halvsanna naturlighet och onaturliga barnlighet», som tycks vara ett tidsdrag.²¹ Den har i varje fall hos Atterbom en personlig grund också i hans egocentriska förening av oförbehållsamhet och maskeringsbehov. I Minnen tar den sig bl. a. uttryck i ett slags markerad hurtighet, en studentkost prudentlig förtrolighet, ett kokett understrykande av den egna svagheten. En böjelse för sentimentalitet med glidning mot salvelse är mest påfallande i biktpartierna.

Prosan i Minnen kan emellertid äga både konturskärpa och stämningsrikedom. Med ömsint inlevelse, med inslag av humor, ironi och sarkasm tecknar Atterbom reseintryck, situationsbilder, personka-

rakteristiker och reaktioner inför kulturlivets skiftningar. Bildfantasi, här starkt modererad, rör sig mellan det lågintima och enstaka lyckokast inom en högre stilsfär. Biblioteksbyggnaden i Berlin har »formen af en nattstol». Fransyskorna med sin »spirituella behaglighet» förhåller sig till italiensorna »i skönhetens krigsmakt och taktik endast som lätta skärgårdsbåtar till fullrustade lineskepp» – liknelsen är helt i Frödings genre.²² När Atterbom lämnar sin sensibilitet, gripenhet eller hänförelse fritt lopp, kan hans stil kännetecknas av en lyrisk valörfiness eller en patetisk vibrering, som verkar omedelbar, personlig. Än mer gäller kanske detta om ett i viss mån motsatt stildrag: koncentrationens. Spridda intryck samlar han ibland till en aforistisk stämningsbild, en reflexion, en meditation.²³ Exempelen blir i det följande många. Kanske är det främst här och i några drastiskt målade personkarakteristiker man frestas att tala om *stilkonst*.

I ett brev till Geijer kring årsskiftet 1818 berättar Atterbom, hur han tänker, att hans resebrev skall uppfattas:

Du bör föreställa dig, att jag sitter i din kammare och röker, nyss återkommen från mina resor, samt ännu yr af allahanda intryck och minnen berättar dig kors och tvärs om hvarandra en mängd saker i temlig oordning, ofta i villervallan glömmande det viktiga för det mindre viktiga eller kanske alldeles oviktiga.

Ett par månader senare får karakteristiken en förklarande nyansering. Han talar om sin oförmåga att under resan åstadkomma ordentligare brev »än i det ytliga, preliminariska och afbrutna manér», som vännerna av föregående brev lärt känna.²⁴

Den impressionistiska komposition, som Geijerbrevet skisserar, kännetecknar originalbrev och därmed i betydande utsträckning också det postuma minnesverket. Minnen förblir en blandning – »kors och tvärs» – av förtroliga meddelanden, personintryck, idéperspektiv, kulturöversikter. Någon fullständighet i stil med Beskows ofta nästan handboksmissiga Wandrings-Minnen eftersträvas inte.

Med full rätt har resebrevet karakteriserats som »konstnärligt utformade».²⁵ De är det i den meningen, att där överallt skymtar en strävan till estetisk effekt och livfull omväxling. Ingressen till ett avsnitt får gärna en pikant accentuering, avslutningen en meditat, elegisk eller dramatisk. Sakliga skildringar växlar med reflexioner och stämningsmålningar. Berättande och beskrivande stycken interfolieras av notiser, redogörelser och utred-

ningar, ibland i en oproportionerlig utförlighet, som kan verka störande på helhetsintrycket men som också kan bidra till fulltonigheten.

Påtagligast gör sig kraven på konstfull gestaltning gällande, där författaren själv förberett brevtexen för offentliggörande.

Kravet på variation blir här ytterligare tillgodosett. Skildringen får tillskott av associationer till historien och traditionen och av belysande och roande episoder, till åtskillig del hämtade från andra skribenters framställningar. Allvaret brytes av komiska inslag: i Nürnberg-kapitlet t. ex. med införande av en borgkastellan, löjeväckande i sin ohämmade sladderaktighet, sina »förryckta vördnadsbetygelser» och sina »hemlighetsfullt mysande miner».²⁶

Ökad vikt fästes vid introduktions- och slutscener. Minnens inledningsepisod formar sig till en humoristisk småstadsskiss kring ett »original»-porträtt. Det är inte bara Tor-minen och den blossande pipan, som här för minnet lockar fram Thorilds teckning i En Kritik öfver Critiker av en småstadsborgmästare, »insvept i dambet af en Thor». Där är likheter också i föreningen av löje, trivsel och distans.²⁷ En komediupptakt – ett förförelseförsök genom ombud och resenärens dygdiga oberördhet – för läsaren in i Berlin-kapitlet. Rom-skildringen börjar med de dammiga, orakade Rom-fararnas intåg genom Porta del Popolo, begapade av sysslösa romare liksom fångna barbarer i ett antikt triumftåg. Visan »Es ritten drei Reiter zum Thor hinaus» koncentrerar i Dresden-kapitlet avskedsstundens blandning av vemod och uppbrottsglädje till en stämning. Upprottet från München får en dramatisk tillspetsning: fixeringen vid det magiska 12-slaget och avfärdens romaneska final.²⁸ En höjdpunkt når Minnen på Rom-kapitlets slutsidor med Italia-romantikens skilda motiv samlade i ett kvällspanorama.

Korta, sakliga uppgifter kan glida över i åskådliga, suggestiva stämningsskisser. Den eljest konstlösa beskrivningen av Nürnberg får tillfälligt en »sällsamt romantisk» effekt med skuggleken över gatuvandrare i egendomliga dräkter, »blott sällan plötsligt belysta» från någon lykta. Originalbrevets berättelse om färden från Roveredo till Verona – »immerfort utmed den sköna Adige i pittoreska trakter, som äfven en del af natten belystes af det präktigaste månsken» – återges i Minnen »nästan ordagrant, dock med betoning av »ensligheten» och utbyte av »pittoresk» mot »romantisk». Men så får den ett tillägg, som förvandlar den yttre naturbilden

till ett vakendrömmens spel med ljusskimmer, skuggor och ljud:

Sällsamma massor af berg, kullar och träd smälte vid strålarne liksom drömmande i hvarandra, den mäktiga floden hördes ömsom närmare, ömsom fjernare sorla, och i ett mellantillstånd af sömn och vaka besökte de underbaraste gestalter min inbillning.²⁹

Naturskildringen i Minnen följer konventionen i samtida svensk reseskildring. Den vittnar inte om naturintimitet eller om »curiositas naturalis». Aspekten är landskapsmålarens. Naturmotivet ses som en tavla, gärna med en inramning av skog- eller bergformationer och med stämmingsackord från atmosfärens dagar och speglingar. Så länge resan går genom Sverige, är naturbeskrivningen jämförelsevis fyllig. Kärleksfullt tecknas Åsby-idyllen »inom en allvarsam infattning af fjernare granskogar» och vilda bergstrakter. Den sydligare delen av Östergötland och den norra delen av Småland är vild nog att stämma sinnet »i sagoton». Längre söderut i Småland är landskapet »ofta småtäckt, oftare dystert». Det skånska slättlandet verkar »fruktbart och – ledsamt». Under färden genom Tyskland får naturen länge mycket liten plats. Konkreta detaljer saknas. Topografiska antydningar och allmänna uttryck är allt som ges. Pommern, »flackt och enformigt», och den »Markiska sandöcknen» äger föga att låta blicken vila vid. Höstvindar rycker »den glada slöjan» från den »paradisiska» Elbedalen. Från Oder-slätten ser resenären ut mot de höga bergen i »Schlesiens romantiska nejder». Endast i Tyrolens alper kommer naturen mindre schablonmässigt in i blickfältet. I Italien spelar den en huvudroll: som tavla och stämningselement i vad man kallar Italia-romantik.

Över huvud är det inte konkreta detaljer Atterboms intrese gäller utan vad han med dem förbinder: associationer, stämningar, reflexioner. De stadsbilder han ger är summariska i fråga om konktion. Vad han vill fånga är mindre en bild av staden än en stadsatmosfär: i ett stämmingsanslag eller i en – ibland nästan påtagligt symbolisk – personkaraktistik. Iakttagare i mer utpräglad mening är han väl bara när han inregistrerar en persons egendomligheter i utseende, röstläge, gester osv. Men också då är det framför allt inlevelse det är fråga om, förmåga att ur väl valda detaljer låta växa fram en helhetsbild, en karaktär.

Intresse för det pittoreska medför naturligtvis konkreta inslag. Men här rör man sig med avvikelser från det vanliga, som nära nog tvingar sig på en resenärs uppmärksamhet. Realism blir romantik.

Folkdräkternas traditionsskiftningar noteras i Minnen med växlande utförlighet: de pommerska lot-sarnas yrkeskostymering, de brandenburgska mjölkflickornas hattar med »stora, slokiga skyggen», tyrolskornas »röda, sirligt åtsnörda lifstycken». Alpvisorna och jodderlandet blir element i en romantiskt pittoresk bild av en nationell egenart. »Folket» intresserar Atterbom mest som aktörer i en romantisk scen (t. ex. det inspärrade tjuvbandet i Bologna), som bärare av måleriska traditioner i klädsel, seder, poesi eller som staffagefigurer i en idyllmålning: stadsborna – i Stralsund, i Dresden – sittande utanför sina bostäder i »arbete och fryntliga samtal». Någon konkret precisering av arbetets art kommer här inte i fråga. Ett folklynn sammanfattas för övrigt gärna i gängse schabloner: pomrarnas »skånska tycke», bayrarnas godsintet och frodiga materialism.³⁰

*

Med den lyriska typ av resenär, som hos Eichen-dorff och Wilhelm Müller upplever sina äventyr och kvintilerar sina vandrarmelodier, har Atterbom inte mycket gemensamt. Vagabonddraget är honom främmande; allvaret dröjer aldrig att göra sig på-mint. »Gräm dig ej öfver min sorglösa lefnad!» förmanar han Geijer, då hans berättelse om sitt liv i Dresden kunde tänkas ge en missvisande bild. Han tillägger: »äfvén dessa veckor skola bära frukt».³¹ Bara som ett naivt lekfullt eko från litteraturläsningen skymtar en fantasi om ett borg- och kärleksäventyr i reseromanernas stil. Postiljonens hornstötter associerar inte till romantiskt eggande hornklanger; de kommer med som moment i en objektiv rapport om sätten att färdas.³²

Äventyr hör – som i de tyska reseromanerna – också i Minnen till resenärens förväntningar. »Det är endast lättheten att i en allmän postvagn finna äfventyr, som jag icke så godvilligt uppoffrar», förklarar Atterbom; man far ju bekvämare i en extravagn.³³ Men vad han söker är inte sådana fantasiska äventyr, som reseromanerna skildrar. Det är möten på vägar och rastställen med människor och miljöer ur vardagens värld.

Situationen i en allmän postvagn eller hyrvagn ger med sin ständiga växling av passagerare rika möjligheter till samtal, till irritation, löje och medkänsla, till inlevelse i främmande livsöden. En »gammal mager och gällt skrikande skollärare» utbreder sig om den reform han tänker genomföra i katekesundervisningen. En f. d. underofficer under-

håller Atterbom med historiska anekdoter, spöksyner och berättelser om »uråldriga *bonnes fortunes*», »lög, skröt, bjöd mig på snus och trugade mig att förtära rökt ål på alla krogar». En kvinna »med ett öfver all måtta melancholiskt ansigte» berättar rörande episoder ur en liten – nu avliden – dotters liv, liksom »en liten täck novell» ur Atterboms egen barndomsroman.³⁴

Det kan i den bild av Atterbom Minnen här indirekt ger, komma in drag av en resenärstyp, som förromantiken lämnat i arv till följande generationer: den sentimentale flanören, »hjärtats filosof».

»En ung, något sorgbunden» änka sluter sig med omedelbar förtrolighet till sin reskamrat. »Det roade mig», skriver Atterbom – med den antydning till distans (»roade»), som hör till flanörsrollen – »att låta henne beskrifva den trånga kretsen af sin huslighet och sina bekantskaper, att höra huru små fordringar hon gjorde sig af lifvet». Vid avskedet trycker hon »med en naif häftighet» hans hand. Avskedsscenen ger honom anledning till en världsvis reflexion, där sval ömhet blandas med realistisk klarsynthet, vag tillfredsställelse och en vemodig förnimmelse av livets ironiska skugglek med människor och tillfälligheter:

Jag erfor dervid det spökaktiga intryck, som så ofta på en lång resa i allmänhet och allra oftast på en postvagn erinrar om människolifvets skuggnatur; nemligen den vis-sa öfvertygelsen att aldrig mera sammanträffa med en varelse, som väl icke betydligt intresserat, men med hvilken man likväl i flera timmar skiftat fryntliga och konstlösa yttringar af ett godhjärtadt sinnelag.

Man befinner sig här i gränstrakterna av Justinus Kerners *Reiseschatten*.³⁵

Den elegiska stämningen förflyktigas snabbt. Vid nästa hållplats stiger, »med fladdrande liflighet», tre flickor på vagnen, en av dem med »stora, dunkelblå, varma ögon» och »en förtrollande kroppsbildning». I den snabba övergången mellan stämningar är man inte alltför långt borta från Sterne och hans sentimentala resa.

Flanörsattityden – humoristisk, pittoresk, sentimental – representerar *en* sida av Atterbom som resenär. En annan – djupare förankrad i personligheten – företrädes av pilgrimsrollen.

»Vid hvarje besök i min födelsetrakt gör jag åtminstone en pilgrimsvandring till detta ställe», berättar Atterbom om barndoms hemmet.³⁶ Ord som »pilgrimsvandring» och »vallfart» och de stämningar, som de förmedlar, ger – åt prosan som åt poesien – speciella valörer i reseminnenas stämningsatmosfär.

»Pilgrim» betecknar – jag citerar Olof Östergrens ordbok – »botgörare l. resande stadd på vallfart till helig ort». Äldst är ordet härlett ur latinets »peregrinus», främling, och ursprungsbetydelsen ger alltså ordet något av dess stämningsfärg. Också i profan användning lever den tredubbla innebörden kvar: botgöraren, vallfärdaren, främlingen.

Pilgrimsattityden är uttryck för en längtan till ett mål, som väntar, och tillika längtan tillbaka till något som måste lämnas. Hos Atterbom överväger längtan tillbaka. Också när pilgrimsdräkten inte öppet bäres, när ord som »pilgrim» och »vallfart» inte begagnas, får utlandsresan ofta karaktären av andaktsfylld vandring till något förflutet, helgat genom minnen av händelser och personligheter i konkret upplevd verklighet, i historien, i dikten. Det förflutna låter sig aldrig helt återvinnas – tonen blir gärna elegisk.

För Atterbom betyder pilgrimsattityden också något annat, lika – eller kanske än mer – personligt: känslan av främlingskap, hemlöshet i tillvaron. Dikten *Pilgrims-Helsning* tolkar hans längtan till Rom men tillika förnimmelsen att höra »till ingen släkt», att vara utan rotfäste i verkligheten – endast »spegel», »stämman» för den. Dikten *I Kärntner-Alperna* – ursprungligen avfattad på tyska i en dagbok från resan³⁷ – tvinnar samman saknadsmelankoli, längtan, desillusion, resignation och heroisk bejakelse av det förelagda ödet till ett »pilgrims-banans» facit. Monotont återkommer i breven till Geijer – här utan pilgrimsmaskering – brottningen med en känsla av tomhet, utestängdhet från »det rika livets mångfald». ³⁸ I Carl Santessons och Gunnar Axbergers avhandlingar om skaldens ungdomsår anföres talrika exempel också ur reseminnena. Stämningen dyker ofta upp utan påtaglig yttre anledning, men den kan också bygga på någon bestämd reseimpuls: meditationerna inför Julia Capulettis grav i Verona; upplevelsen i Wien av m:me Schröder som Sappho i Grillparzers tragedi; intrycken under en resa i skymningen med blinkande ljus från spridda kojor, irrbloss eller en vandrars lykta. ³⁹

Liksom hos många andra tidens resenärer kan hos Atterbom »pilgrimsvandring» och »vallfart» bli modeord utan egentlig förbindelse med ordets religiösa innebörd. De står helt enkelt som synonymer till »resa». Men också då lever i dem kvar något av högstämt allvar. I brev från Dresden hösten 1817 talar Atterbom om sin »vallfart», sin utlandsresa, som medel för »känslans, tankans, inbillningsgåfvans riktande». Ett drygt halvår senare ger han en lätt varierad formulering med samma innebörd av

löfte och förpliktelse: »att rikta fantasien, skärpa omdömet och breda ut andens vingar». »Vallfarten» står i personlighetsdaningens tjänst. Den är en bildningsresa. Dess betydelse som sådan – ingående behandlad av Holger Frykenstedt – kan här endast tangeras. Men minnena från resan återspeglar dessutom hans mer eller mindre tillfälliga reaktioner inför vad som under den möter honom av europeiska kulturföreteelser, kulturmiljöer och kulturpersonligheter. ⁴⁰ Minnen ger – med Carl Santessons ord – »en rundblick från restaurationens Europa».

Tyska kulturmetropoler

Sitt första personliga möte i Tyskland med den tyska kulturvärlden har Atterbom på vägen till Berlin vid ett tvådagarsbesök i Greifswald, »en liten täck stad». Thorilds grav utanför staden får han inte tillfälle att se, men hos professor Florelli, Thorilds måg och under de sista åren hans närmaste vän, blir Thorild samtalens förnämsta föremål. En annan intressant bekantskap här är »Rügens namnkunnige skald», Ludvig Kosegarten, epigon – som Atterbom ironiskt konstaterar – till de flesta olika strömningarna under ett långt skede av tysk litteraturhistoria. Mötet ger upphov till det första av Atterboms porträtt under resan av tyska kulturpersonligheter. I pompösa bilder, präglade av löje och fascination, tecknas den gamle »mystagogen» med sitt »hierofantiska» patos och sin »stormhvinande» röst, djup, ihålig och »hemska», lik »vågornas klagan» mot stormpiskade stränder. ^{40a}

Till Berlin kommer Atterbom den 9 juli 1817. Vistelsen sträcker sig över drygt sex veckor.

Sedan den första respekten för storstaden lagt sig – »byggd med prakt, ja smak» – målar uttrycket »en präktig casern» ambivalensen mellan beundran och irritation. Det antipatiska tar snart överhand: gatuperspektivens »prålande monotoni» och ödslighet, sanden från de brandenburgska hedarna. ⁴¹

Atterboms inställning till Berlins kulturliv följer samma schema. Teaterkonsten förefaller honom stå på en hög nivå, men enskilda skådespelarprestationer lockar till vresiga tonfall. Rauchs monument över drottning Luise väcker hans entusiasm; museernas konstsamlingar, »ej utmärkt betydliga», vittnar om Berlins läge »långt från de bildande konsternas fädernesland». Av bekantskapen med stadens lärda värld har Atterbom väntat sig rikt utbyte, men universitetets sommarferier börjar kort

efter hans ankomst, och av dess »schöne Geister» råkar han – »liksom på resande fot» – endast teologen Schleiermacher och historikern Chr. Fr. Rühls, till hans överraskning också lyckad Bellman-översättare. De första veckornas upplevelse i det Helvigska hemmet av en sällskapskrets, »der det hör till *god ton* att vara annat än tråkig», blir en kort episod.⁴² När Amalia von Helvig snart bryter upp för en tids vistelse i Dresden, faller allt negativt i Berlins fysiologi tungt över hennes svenske vän.

Vantrivsel blir nu huvudintrycket av Minnens Berlin-skildring. I Amalia von Helvigs brev ges ett försök till psykologisk förklaring: Atterbom befinner sig i en kris inför allt det nya, som tränger sig på honom. Själv talar han om »dam, rötmanadshetta, tröga intryck och magkrämpor».⁴³

Berlin stoltserar ännu med befrielsekrigets hjältegloria, och de estetiska salongerna har en blomningstid. I fräna sarkasmer formulerar Atterbom sin irritation över militarism och estetsnobberi i löjeväckande förening: alla unga män hoverar sig som Tysklands befriare, »alla bära moustacher, stjärnor, snöra sig och skriva vers». Den kulturella förflackningen och förkonstlingen »äcklar» honom. Barberarna talar om »*Schönheitssinn* och *Kunstgefühl*». Stadens alla barnflickor läser Fouqué och Hoffmann. Fouqué, »tillfångatagen af sitt eget manér», är nu en mångskrivande efterbildare av äldre alster. Hoffmann, »detta genialiska original», har fallit på »vurmen att förälska sig i *helvetets* skönhet». Inom de högre klasserna prålar man med »glitterguld af beläsenhet, kritik och poesi». Den »superfina» kulturen är lika ytlig och torr som sanden den har växt upp ur. Vetenskap och konst har blivit ett slags »crém», som var och en lägger en liten klick av på sin tallrik, och »liksom allt annat slikt» vållar den slappa magar och behov av retmedel.⁴⁴

Ett besök hos Fouqué på hans gods några mil utanför Berlin blir nu inte av. Den skygge Hoffmann söker Atterbom förgäves att träffa. Men en enda gång, vid teaterns brand två dagar efter det han bevisat föreställningen av Hoffmann–Fouqués opera *Undine*, lyckas han fånga en vision av honom med något av samma demoniförelse, som diktarens verk utstrålar. I kvällsdunklet lyser det ur den brinnande teaterns fönstergluggar som ur ett »konungsligt salamanderpalats». Hoffmann lutar sig ut ur ett fönster i sin bostad vid Gensd'arm-torget: »Eldskenet bestrålade det lilla magra anletet, under hvars larv i detta ögonblick förmodligen spökade några dussin vidunder och äfventyr.»⁴⁵

Medan Fouqué här tycks få representera Berlin-kulturens dragning åt banalitet och Hoffmann dess estetiska överretning, blir Schleiermacher representant för den hyperintellektuella doften i Berlin-atmosfären. Hans förkunnelse, »en destillerad qvintessens ur allt hvad man i Berlin kallar bildadt och upplyst», är mer »ett slags converserande populärt dialektiska föreläsningar öfver christendomens utanverk, än omedelbara utgjutelser af christendomen själf och dess höga mysterier». Kvickhet, slughet och dialektik ler ur Schleiermachers ögon och i hans anletsdrag: »den sokratiske ironiens ande i slöjan af en smula modernare personlighet». Hos honom återspeglas, vad Atterbom eljest – när snillet inte skänker det sin lyskraft – kallar Berlin-kulturens »abstrakta, flärdfulla *Vergeistigung*, en vådlig öfvermognad», gränsande till »toraka och förvissning».⁴⁶

Efter en tre dagars färd från Berlin ser Atterbom den 28 augusti 1817 Dresdens tornspiror bada i aftonglans. Alléer av lindar och popplar leder fram till den majestätliga Elbe-bron, nu insvept i skymning. Från vagnen upptäcker han »två svarta, oformliga spökgestalter, vandrande utan fötter» – det är portchaiser, Dresden-noblessens fortskaffningsmedel, som bäres förbi. Den stämningsskiss, som så inleder Minnens Dresden-avsnitt, är allt, som där meddelas om den första anblicken av den stad, där minnestecknaren skall tillbringa tre månader.⁴⁷

I brev till Palmblad talar Atterbom efter en månads vistelse om sin trivsel i »*Tysklands Florenz, det olympiska Dresden*» – han citerar Herders namn för »denna glada stad». Här känner han sig »närmare intill Germaniens hjerta». I stället för den »markiska sandöcknen» ser han »vinkullar, flodböjningar, berg, dalar, lustgårdar», och i stället för berlinsk förkonstling möter honom ett »aimabelt folklynne» med inte så litet kvar av »*das galante Sachsen* från Augusternas tid».⁴⁸ Kulturmiljön står i förgrunden om än bara i fragmentariska antydningar: »I oafbruten behaglig omvexling» låter Atterbom sin tid delas mellan musik- och konstnjutning och umgänget i den salongsvärld, som han introduceras i av sitt »skyddshelgon», Amalia von Helvig.⁴⁹

Några teaterbesök nämnes inte i Minnens översikt av vistelsen i Dresden, men i brev berättar Atterbom längre fram, att han där sett Sophie Schröder, Tysklands då främsta tragedienne, i en gästroll som lady Macbeth.⁵⁰ Katolsk koralmusik

lyssnar han till varje söndag i Dresdens katolska kyrka. I kastratsången försmältes »den manliga och den qvinliga röstens ömsesidiga skönhet» till en skönhet av »öfverjordisk, neutral och ätherisk karakter».⁵¹ Åtminstone de första veckorna besöker han målningsgalleriet varje förmiddag. Även om – som han bekänner någon tid efter det han lämnat Dresden – ett verkligt personligt konstintresse där ännu inte vaknat och han inför skulpturen t. o. m. känner sig helt främmande, så innebär Dresden-intrycken stimulans och konkret grund för intressets senare fördjupning. En jämförelse mellan Rafaels Madonna Sistina och en Holbeins madonna förebådar det nära förhållande till den gamla tyska konsten, som i Nürnberg skall nå sin fulla utveckling.⁵²

Bland de i Dresden verksamma konstnärerna gör Atterbom bekantskaper. Mötet i målningsgalleriet mellan honom och den svenske målaren Leonard Henrik Roos, en originell, ofta cynisk sensualist, blir ett möte mellan två motsatta konstskådningar och temperament. Två av den samtida målarkonstens förgrundsgestalter här blir Atterboms vänner: romantikern Caspar David Friedrich, »ett slags metaphysicus med pensel», och den romantiserande klassicisten Ferdinand Hartmann. Åtminstone vagt instämmande (»kanske icke så orätt») citerar han Hjorts omdöme om samtidens tyska målare: »mer poeter än egentliga målare». För Friedrichs symboliserande landskapsmåleri finner han senare – under vistelsen i Italien – varma ord.⁵³

Den några år yngre danske författaren Peder Hjort är det för Atterbom just som resenär betydelsefullaste bekantskapsförvärvet i Dresden, kort efter bådass ankomst dit. I brev till fästmon berättar Hjort om den vänskap, som genast uppstår mellan dem: »Han indtog mig strax meget, jeg troer han fölte noget ganske lignende.» Atterbom talar om Hjort som »en reskamrat, hvars möte och vänskap Försynen liksom enkannerligen för mig tillstållt». I skaldens många djupa depressioner – också i Dresden – är Hjort den oförtröttade, osjälviske vännen och hjälparen.⁵⁴

I de »alltid trefliga sällskapskretsarna» – helt utan Berlin-salongernas ensidiga intellektualism och prestigeattityd – blir Atterbom genast en vogue. Man finner hans »*dichterische und sonderbare Erscheinung*» »märchenhaft», och han väcker uppseende genom sin blondhet och sin »utvärtes köld». Det självporträtt han ger i dikten *Der Schwede* betonar sådana drag i kavaljersmasken: »starr und kalt» till det yttre; därinnanför »ein glü-

hend Leben / mit tief verschlossener Zauberkraft».⁵⁵

Atterboms salongsinteriörer kan i intim konkretion inte tävla med Malla Silfverstolpes från Berlin trekvarts årtionde längre fram. Minnen ger endast sparsamma notiser. En litterär generationsmotsättning glimtar dock till. Från ett »declamatorium» hos en grevinna Stosch med läsning av Racines Andromaque är – berättar han med fosforistisk skadeglädje – värdinnan själv den enda, som verkligen röres av stycket. »Deremot hände oss andra tvenne gånger den olyckan att brista ut i ett allmänt gapskratt.»⁵⁶

Utförligare tecknas umgängesvännerna.

En kort samvaro med naturfilosofen Henrik Stefens, Schellings »Busenfreund», blir i Dresden endast ett förspel till den förtroliga vänskapen i Breslau under hemresan. De Dresden-vänner, som oftast nämnes i resebrevet, är den hessiske diplomaten Ernst v. d. Malsburg, känd som Calderon-översättare, och författarna Otto von Loeben, Helmine von Chezy och Therese von Winkel.

Hyperromantikern greve Otto von Loeben, »ett stycke *planta sensitiva*, mycket (ja för *mycket*) ätherisk», hör liksom Malsburg till Atterboms dagliga umgänge.⁵⁷ Helmine von Chezy, »die liederreiche Helmine», karakteriseras som »en stor, utmärkt talent», »originell, liflig, naiv och amusante». I sitt väsen har hon, skriver Atterbom till Geijer, »något tycke af Fru Knös», den uppsalien-siska romantikerkretsens Puck-gestalt. Som Loeben får hon epitetet »seelenverwandt».⁵⁸ Utförligast uppehåller sig Atterbom vid Therese von Winkel, Dresdens »Corinne». I hennes hem råder ett vimmel av alla nationaliteter: själv upptas Atterbom bland »de egentliga amis de Maison». Karakteristiken av henne – samtidigt en antydd kritik av *en* sida i Dresden-miljön – pendlar mellan vänligt erkännande och muntert gyckel. Konsten dyrkar hon »mindre *con amore* än *con furore*», men allt som kallas »talent och virtuositet» äger hon i högsta fullkomlighet: målar, spelar harpa, talar nästan alla europeiska språk, och »idkar alla sina konster och studier med en flit och ifver, som är högst vördnadsvärd».⁵⁹

Atterbom låter ibland ironien spela över Dresden-miljön. Men den är inte förbittrad som i Berlinskildringen. Intrycket av tacksamhet överväger. I ett brev från Rom ropar han för Malsburg ut sin saknad efter den dresdenska vänkretsen, dess »liebevolle Worte – voll Innigkeit, voll zarteren himmlischen Sinnes».⁶⁰

Den 26 november 1817, två dagar efter avresan från Dresden, passerar Atterbom och Hjort den bayerska gränsen. Berättelsen om en kvällsupplevelse ett stycke innanför den är Minnens på tysk mark enda exempel på ruinromantik: en »dystert romantisk» solnedgångsscenen kring ruinen av borgen Berneck, skådeplats för en tragedi av Tieck. Den yttre miljön blir stämningsatmosfär för vad associationer till Tiecks skådespel och Goethes *Lied vom gefallenen Grafen* kallar fram av »tigande minnen», fjärran från »det närvarandes vardaglighet». Atterbom känner sig »bokstafligt» stå på »Balladens och Romansens egen grund, jordmån, territorium». Han lär sig förstå »det naturliga, naiva, mänskliga, hjertliga, det äkta historiska» i dem. Den tyska riddartiden har öppnat sig för honom. Så är han väl beredd att två dagar senare möta en annan sida av den tyska »medeltidens herrlighet». ⁶¹

Som ett pikant mellanstick mellan den patetiska ruinromantiken i Berneck och den vördnadsfyllda historiska sensibiliteten i skildringen av Nürnberg står en episodteckning från mötet med Jean Paul.

På kvällen den 26 november anländer de båda vännerna till Bayreuth. Förmiddagen följande dag gör de – med introduktionsbrev från Helmine von Chezy – visit hos den berömde författaren. Med solig, ibland något respektlös humor drar Atterbom upp konturerna till ett diktarporträtt mot en bakgrund av en biedermeieridyll av familjegemenskap, ungflicksgrace och husmodersstolthet. Som »en välbesuten värdshusvärd» vaggas Jean Paul mot sina gäster »i fullkomligaste negligé»: utan halsduk och väst, med en gammal syrtut så vårdslöst knäppt över magen, att den breda, ludna bringan lämnas alldeles bar. Under konversationen är han i beständig rörelse, vaggas – oavbrutet trampande – av och an och gör underliga grimaser. Ögonen är spända och sömniga – det lämnas därhän, »huruvida hans bekanta passion, *öldrickandet*, dertill bidragit» – men det lyser ur dem av spiritualitet, godhet, humor och melankoli. Spiritualiteten blixtrar till också i konversationens originella reflexioner: om Amalia von Helvig, »gar zu besonnen»; om Helmine von Chezy, »ganz ohne Besonnenheit»; om Brentano, »*der leibhafte Roquairol par excellence*»; om Oehenschlägers försonande blandning av naivitet, självupptagenhet och fåfänga; om Goethes psykologiskt indiskreta blottande i memoarerna av sin barndoms fantasier om sin »hemlige och egentlige fader». ⁶²

Efter en nattresa från Bayreuth anländer resenärerna den 28 november 1817 till Nürnberg. Vistel-

sen var beräknad att vara i tre dagar; den blir tre gånger så lång.

»För älskare af ålderdom och konst», skriver Atterbom till Geijer den 19 december, är Nürnberg »en bland de märkligaste och mest *qvarhållande* städer i Europa». Det är första gången under resan han visar intresse för det ålderdomliga i en stad. Sina intryck sammanfattar han nu i en stämningsbild av »en forntysk riksstad i all sin herrlighet, fullkomligt oförändrad». ⁶³ Utförligare skildras upplevelsen i en framställning, avsedd som komplement till brevet: *Tio dagar i Nürnberg*.

Dagarna i »en ännu nyligen *fri riksstad af första ordningen*» har gjort Atterbom »sinligen» bekant med vad det en gång varit, »detta skenbart undergångna *heliga romerska rike*». Överallt möter honom vittnesbörd om det tyska lynnets innersta kärna: »ett *religiöst borgarsinne*». Kraft och flit förbindes med sinne för »den ideala världen», böjelse för grubbleri med »en brinnande drift till allt som är Djerft, Oförsökt, Ursprungligt, Egendomligt». Tallet om tyskarnas drömmande veklighet, deras »böjlighet under förtryckare» och »interimistiska former», är missvisande. Alltifrån segern över Varus har de – med vapen eller tanke – »beredt alla *väsentliga omskapningar*» i Europa. Nürnberg blir för Atterbom underpanten på förverkligandet av förhoppningarna om Tysklands politiska återfödelse. ⁶⁴

Upplevelsen av Nürnberg har också en omedelbart personlig betydelse. Den har på allvar väckt – eller gjort medveten – hans kärlek till konsten och fixerat hans syn på den.

Atterboms konstkaraktistiker kan – som forskare i olika sammanhang framhållit – inte göra anspråk på originalitet. De bygger på en konstuppfattning han mött hos de tyska romantiker, som redan långt före utrikesresan varit hans läromästare. Det konsthistoriska intresset har han gemensamt med dem. Som de – och med dem som idégivare – återvänder han gång på gång till funderingar över antikens och orientens betydelse för det äldre tyska måleriet och det nära sambandet mellan detta och det äldre italienska. Koncentrationen på medeltidens och den tidiga renässansens konst; uppfattningen av konsten som uttrycksmedel för religiös andakt; erkännandet av italienarnas tekniska överlägsenhet men tillika hävdandet av den mer omedelbara innerligheten hos tyskarna och känslan av djupare förtrohet med dem – allt sådant delar Atterbom med de tyska romantikerna, i främsta rummet Wackenroder, Tieck, Friedrich Schlegel. Men bak-

om allt detta ligger inte *personlig* osjälvständighet. För sina värderingar har han sökt kunskap och vägledning hos de mer kunniga och erfarna, men ledtråden i valet av läromästare har varit förnimmelserna av inre frändskap. I Nürnberg har denna frändskap upplevts mycket tydligt. Atterboms Nürnberg-essay är genomtonad av stämningar från Herzenergiessungen, Franz Sternbalds Wanderungen och teserna i tidskriften Europa. Också i detaljer blir hans karakteristiker gärna ekon från romantikens konstdiskussioner om förhållandet mellan uttrycksfull realism och »öfverdrifven natursanning», om analogier mellan måleri och musik, om hemkänslan inför Dürer och Holbein och om Rafaels höghet och universalitet.⁶⁵

»Det förekommer mig», heter det i Atterboms Nürnberg-översikt,

som hade mitt väsende tillföre varit nästan tillspärradt för all omedelbar inflytelse från de i färg och sten bildande konsternas rymd; en rätt innerlig, en verkande, en befruktande kärlek för dessa konstners alster, eller åtminstone en bestämd riktning i mitt sätt att åskåda dem, har först på denna punkt af min resa brutit fram ur sin knapp och blifvit för mig sjelf medveten.

Redan i Dresden-galleriet hade en madonna av Holbein »genomblixtrat» honom med en aning om det »fordna Tyska måleriets fromma herrlighet». Mot Rafaels Madonna Sistina, »den i »himmelsglans öfver jorden triumferande» gudamodern, hade han – liksom Friedrich Schlegel – ställt Holbein-madonnan, »den Gudomliga Kärleken i sitt förhållande till en lidande Mensklighet». Båda hade verkat på åskådaren »liksom choralmusik i den äkta gamla kyrkostylen», men Holbein hade talat »mera till hjertat». Också musikmetaforen har en Schlegelsk förebild.⁶⁶

Först i Nürnberg, där han känt sin själ »omfattas af en hel *konstverld*», har Atterbom på allvar förstått, vad konsten kan betyda. Inträngandet i en »gifven krets af konstens uppenbarelsen» öppnar ögonen också för andra konstformer. Den italienska konsten, ännu i Dresden betraktad »med temlig likgiltighet», har nu fångat hans intresse, och inbillningen leker med vad han i Italien har »att söka och vänta». Den äldre tyska konsten har så blifvit »ett ypperligt företal» till den äldre italienska, Dürer en vägledare till »konungen för alla målare», Rafael.⁶⁷

I Nürnberg får arkitekturen sin andel av Atterboms alltid historiskt inriktade intresse. Sebalduskyrkans fullbordande infaller väl under den gotiska konstens högperiod, men här saknas ännu »den ur

en enda tanke tänkta», »den i det helas mångfaldiga frihet dock öfverallt med sig sjelf i sträng lagbundenhet sammanstämmande styl, som utmärker --- den fullmogna Göthiska konstens mästestycken». I Nürnbergs skönaste byggnad, Lorenzkyrkan, är stilen »mera helgjuten och egentligare sann ästhetisk».⁶⁸

Framförallt i kyrkorna erbjuder Nürnberg en mångfald av medeltida bildhuggeri. Skulpturen, som i Dresden lämnat Atterbom oberörd, blir här föremål för ett starkare intresse. Mest nöjer han sig med allmänt värderande uttryck som »inbillningens rikedom», »personernas egendomlighet». »Egendomlighet» innebär ett visst utrymme åt realism. Men förståelsen för den har sin gräns. Ett träkrusifix av Veit Stoss, »lika fult som vidt utbasuneradt», inger Atterbom vämjelse med sin anatomiska naturalism. Reaktionen är här densamma som Schlegels inför martyrbildernas »Blut und Ekel».⁶⁹

I kommentaren till Adam Kraffts monument över patriciern Sebaldus Schreyer, där personer ur den avlidnes samtid avbildats med »en porträttlik egendomlighet i ansigten och drägter», har Atterbom funnit inspirerade ord för kontrasten mellan det av tiden oberörda konstverket och det tidsbundna, förgängliga, som där förgäves sökt ett fäste:

Ännu lägges, på den välbevarade bilden, Christus i grafven af konstnärens mästarehand, ännu knäböja nedanför de fornda ädlingarnes hamnar, men --- längese'n har man glömt stiftaren och hans fränder, och främlingen stannar numera ej för att der bedja Gud för sig och dem, utan blott för att öfverväga, om stenhuggningen svarar mot mästarens rykte.⁷⁰

De citerade orden varierar med tung resignation litteraturens många meditationer över konstens seger över livet. Stolt – men inte heller där utan en biton av vemod – skulle tanken formuleras av en yngre samtida till Atterbom: »Toute passe. L'art robuste / Seule a l'éternité.»

Mer än skulpturen står alltjämt färgkonsten Atterbom personligen nära.

Kyrkorna har gott om verk av äldre tyskt måleri. I riksborgen är en avdelning reserverad för forn-tyska mästare. Gamla målningar – också nederländska och italienska – finns att se i rådhuset, hos konsthandlare och hos privata samlare. Atterboms intresse är helt koncentrerat till den tyska konsten från 1400- och 1500-talen. »Dessa menniskor kunde *måla*», utropar han; »nu för tiden *kladdar* man blott!» Har, frågar han sig, någon i samtiden »nog djuphet i sin blick, nog skärpa i sitt omdöme, för att kunna intränga i och bemäktiga sig det väsentliga,

det urkaraktäristiska, det oförgångligt individuella i *verkligen* utmärkta manliga ansigten?»⁷¹ Frågans indirekta karakteristik av det äldre tyska måleriet rör sig med begrepp, som ofta återkommer i Herzenergiessungens »Ehrengedächtnisse» till Dürer och hans tidevarv. Beskrivningarna når sällan över en sammanställning av allmänt utmärkande drag, korta motivreferat och uttryck för inre upplevelser.

Dürer äger inte Rafaels universella förmåga, men liksom Holbein tar han ett djupare grepp i betraktarens hjärta. Medan Rafael förefaller stå på långt avstånd, »liksom en ängel från en dödlig», är Dürer »som en gammal vänlig landsman», tilltalande åskådaren i hans »eget andliga modersmål». Med accenten litet annorlunda fördelad överensstämmer Atterboms jämförelse väl med en motsvarande i Herzenergiessungens: »Den göttlichen Raffael anzureden hatte ich nicht den Mut. --- Aber meinen Albrecht wollte ich soeben begrüßen und meine Liebe vor ihm ausschütten.»⁷²

Hos Wohlgemuth, Dürers läromästare, förekommer väl fel »i teckning och sinnliga förhållanden», men man glömmar inte hans tavlor, och »man är lycklig vid deras minne». De äger »det heligas saliga behag». Sådana tavlor kan nämnas »målade psalmer». Vad nyromantiken – och Atterbom med den – främst söker i konsten är innerlighet och inspiration till upplevelser av religiös art, »saligt behag». »Er gestand es sich deutlich», säger Tieck om Franz Sternbald, »wie die Andacht der höchste und reinste Kunstgenuss sei.»⁷³

Inställningen till en längre gående realism är i fråga om måleriet densamma som i fråga om skulpturen. Inför Dürers Kristi nedtagande från korset reagerar Atterbom som inför Veit Stoss' träkrusifix. »Den stränga, ja öfverdrifna natursanningen» upprör honom. Konstnären framställer här Kristus »mindre såsom en midt i sjelfva smärtan öfver all smärta upphöjd gudamenniska, än såsom en förtryckt prestman eller en med armod kämpande skolmästare.»⁷⁴

Atterboms upplevelse av Nürnberg och dess konstskatter når en höjdpunkt, när han hos en medlem av en gammal nürnbergsk rådsherresläkt står inför vad han uppfattar som »Nürnbergers förnämsta klenod, Dürers yppersta arbete», en bröstbild i kroppsstorlek av den gamle rådsherren Holzschuher. Han tycker sig se denne »i full personlighet stiga fram från den mörka grunden, hvars dunkelhet här kan synas en rörande sinnbild af det historiskt Förflutna». Intrycket ger honom nyckelordet till hans egen livsgåta:

Denna herrlighet, som i Nürnbergs fornminnen öfverallt omgifver och tilltalar en, öfverväldigar en *här* med all sin makt liksom i en brännpunkt förenad. Och så kände jag här, hvad jag för öfrigt icke kände för första gången, att det *Förgångna* är min känslas egentliga hemort. Ja, mitt hjerta tillhör det *Förflutna*, mitt hufvud det tillkommande, och det som man kallar närvaro är, för mig, egentligen icke till.⁷⁵

Från den 11 december 1817 t. o. m. den 22 februari 1818 varar Atterboms München-vistelse, en tid av – trots vintermånadernas regn och snöslask – varmt personlig tillfredsställelse.

Någon åskådlig bild av den bayerska huvudstaden ger han inte, knappast ens en översiktlig presentation. »*Offentliga* märkvärdigheter», som i förbigående nämnes, förblir utan exemplifikation. Men han observerar krusifixen i värdshuset och de målade helgonbilderna på husväggarna, vittnesbörd om att han befinner sig i en katolsk stad.⁷⁶

Liksom i Dresden har Atterbom här i München snart dragits in i stadens sällskapsliv. Någon motsvarighet till Berlins och Dresdens *litterära* salongskultur ger Minnen inte intryck av. Man saknar, förefaller det, populära författare att samlas kring. »Hat doch Philosophie hier ihren Thron (im gewissen Sinn) aufgeschlagen», skriver han till Malsburg, »so ist der Ort an Dichtern arm». Kritiken av umgängeslivet utanför en trängre vänkrets är skarp. Vad han tar fasta på är en atmosfär av rationalism och moralisk lössläpplighet: »der ver-rückteste Voltairismus und die grellste Frivolität.»⁷⁷ Ibland tycks det, som om han, i troskyldig iver att verka klarsynt och erfaren, förväxlade ett sentimentalt kontaktbehov hos en salongernas »schöne Seele» med ett förförelseförsök. Ett besök av en »Appellations-Gerichts-Räthin», som i brev anhållit att någon morgonstund få »hämta ljus» i hans religion och filosofi, ger honom »rika ämnen till betraktelser öfver den qvinliga naturen!», ett kön »i sanning mindre *farligt* än *förfärligt*». Ett långt anatema i brev till Geijer över sedefördärvet i München bland de högre klassernas kvinnor har bara delvis återgetts i Minnen.⁷⁸

Kritiken av München-salongerna innebär inte, att Atterbom varit likgiltig för hur han där uppfattats. Road talar han om de intryck han gör. Männan finner honom »ernst und tief», kvinnorna upptäcker – som i Dresden – »*ein interessantes Hauch von Sehnsucht und Trauer*». Han anlägger här också en annan rollmask, som han inte provat i Dresden; han vill – i »en rent patriotisk afsigt» att dölja sin för en nordbo opassande svaghet – »gälla för en *stark* och *energisk* karakter». Av sin mjältsjuka låter han

»blott framskymta så mycket, som kan få utseende af ett visst poetiskt clair-obscur». »Med få ord», tillägger han, »ich spanne alle Segel auf, um eine recht glänzende Erscheinung zu machen».⁷⁹

Förstrött antecknar Atterbom, vad München har att bjuda honom av estetisk njutning och bildning. De första dagarna är han fylld av förväntningar inför målningsgalleriet, men i breven får detta en blygsam plats. Målningar av Velasques och Murillo lockar honom till spekulationer, efter Friedrich Schlegels föredöme, över »det fromma, det storsinta, det heroiska, det melancholiskt naiva, det dunkelt och ofta förfärligt glödande i det Spanska nationallynnet».⁸⁰ Detta är ungefär allt. Samma förströddhet tycks gälla hans teater- och musikupplevelser. Bristen på intresse åt sådant håll får en viss belysning i ett brev till Geijer den 11 december 1818: i München blev hans liv »så helt litterärt och speculativt», att han nära nog uphörde att sysselsätta sig med »den yttre världen».⁸¹

Nästan omedelbart efter sin ankomst inleder Atterbom bekantskap med flera av stadens lärde: filosofen Schelling, teologen Friedrich Niethammer och den klassiske filologen Friedrich Thiersch, alla snart hans vänner. Under sista månaden av München-vistelsen kommer han också i ett förtroligt förhållande till naturfilosofen, teosofen och mystikern Franz von Baader. Mindre intim men med hjärtliga anklangar är bekantskapen med Fritz Jacobi, Goethes ungdomsvän och romanen Wolde-mars namnkunnige författare. Generalsekreteraren i Akademie der Wissenschaften H. F. Schlichtegroll kommer i olika sammanhang in i bilden. I brev till Uppsala ställer Atterbom med impulsiv otacksamhet de nya vänförvärven »i *Soliditet des Geistes und Charakters*» vida över sina »annars rätt goda och älskvärda vänner i Dresden».⁸²

De bilder Atterbom ger av familjefester i de nära vännernas hem, utgör med sin doft av tidig biedermeier en skarp kontrast till den föreställning om sällskapslivet utanför denna krets han velat förmedla till vännerna i Uppsala. Skildringen av nyårsaftonen hos Schellings – firad som julafton, eftersom hustrun då var sjuk – koncentrerar stämningen av trohjärtad familjeidyll kring den unga maken – »på en gång jungfrulig och majestätisk» – »det höga strålande Christ-trädet» och äldste sonen som en Arminius med gyllne hjälm på »det långa fladdrande guldhåret». Domestika jultraditioner spinner sitt trivselnät kring filosofens hem.⁸³

Om svenska aktuella förhållanden vet man här som överallt i Tyskland obetydligt; i Minnen skym-

tar en viss avund mot danskarnas förmåga att hålla sig framme. Men för Sverige, för Norden i dess helhet, »urmodren Eddas hembygder», hyser man en svärmisk frändetillgivenhet. För Schelling representerar det hoppet om en allmän förnyelse »i forskning, i tro, i konst, i personlig dygd, i ett fritt och storsinnigt statslif». Thiersch ser i Karl XII:s nederlag mot Ryssland ett hugg mot den germanska folkstammen och drömmer om en svensk återerövring av de förlorade besittningarna i öster. Schlichtegroll fantiserar om Island som förvaringsplats för den europeiska kultur, vars undergång på kontinenten han ser nära förestående.⁸⁴

Det är ett Europa i den Metternichska reaktionens men också i den tyska frihets- och enhetsrörelsens tecken, som möter Atterbom under hans resa och som i Minnen fått personligt nyanserade reflexer. Redan kort efter landstigningen på tysk mark susar en fläkt av aktuell tysk politik kring honom, när han i Greifswald ser den »fortnyta dräkten», buren av studenter »såsom ett slags ordenstecken af *öfverdrifven Tyskhet*» men då av honom närmast betraktad som uttryck för opposition mot en filiströs samtid. Brev från Dresden, några veckor efter studentdemonstrationen på Wartburg, tolkar hans ogillande av de ledande tyska regeringarnas reaktionära politik. Från blir tonen i brev från München kring årsskiftet 1817–1818. Bara genom en »total *Erderschütterung* af hela Tyskland» kan, menar han nu, hälsa och soliditet återställas. Segrar den Heliga alliansen, »finns det för hederligt folk ingen annan räddning än att begifva sig till *America*». Utan tvivel står den skärpta tonen – såsom Geijer f. ö. antyder – i samband med intryck från den intima vänkretsen i München, vars »käraste samtalsämne» var »Tysklands konstitutionella frihet och enhet».⁸⁵

Nära förbunden med inställningen till reaktionen är i Tyskland inställningen till den svenska tronföljarfrågan, den Bernadotteska dynastien. Atterbom tillämnas en biroll i det intrigspelet, som utgår från hovkoterier i Baden och Bayern. Man vill utnyttja den kända misstänksamheten i fosforistiska kretsar mot allt franskt. I München söker den bayerska drottningen »med mycken nyfikenhet» utforska Atterboms syn på dynastiförändringen; i Rom blir han senare föremål för motsvarande sonderingar av Bayerns kronprins. Trots sin egen brist på förtroende och sympati för Karl Johan tar han öppet parti för den »af fritt val» korade nya konungaätten. Han har sett sig mätt »på det så kallade System der Legitimität». I Schelling har han funnit en auktori-

tativ åsiktsfrände, och han uttrycker hoppet, att »en god genius» skall övertyga kronprinsen därom, att »af Schellings inflytelse på de yngre Svenska litteratörerna, och genom dem på Sveriges ungdom, har Kronprinsen ingenting att befara». ^{85a}

Sin största betydelse för Atterbom har Münchenvistelsen genom det personliga förhållande han under den kommer till företrädare för olika skiftningar inom den tyska romantikens kulturvärld.

Huvudet högre än övriga kulturpersonligheter i hans närhet, detta »Titaniska Individuum» – sådan är Atterboms bild av Schelling. Han är inte bara den store filosofen. Han är också fin konstkännare, älskare av poesi och själv poet, och framförallt är han en man »af antik styl», av kraft, klarhet och lugn, med en inre kärna av varm känslighet och tillika med »en djup fond af der allgemeinen Schwermuth der Natur». ⁸⁶

Schelling-porträttet äger en idealmålnings brist på individualiserande linjer och skuggor. Porträttet av Baader är Atterboms yppersta personschildring i arabeskens och ljusglitrets tecken. I effektfulla scener låter han bilden tona fram av »den mirakulösaste man» han någonsin träffat. En månad före sin avresa från München avlägger han visit i Baaders villa i Schwabingen. Lång och spenslig, »rechercherad i sin drägt», träder den riktbara teosofen emot sin gäst. Han talar i beständig extas men ändå helt utan brott mot logik och grammatik. Konversationen – med samma färdighet på tyska, franska, engelska, latin, grekiska, »chaldaiska» – »har alla egenskaper af champagnevin, i högsta grad ätheriskt, men också något berusande». Djupsinnigheter från »en förborgad verld» blixtrar fram mellan spirituella epigram från den alldagliga.

Impulsiviteten är alltid densamma. Böhme och Swedenborg, animal magnetism och fysikaliska experiment dryftas vid morgontidiga besök hos den svenske vännen, under vandringar från Schwabingen till München eller i timtal på en trafikerad gata, då Baader med svängande käpp, med hög stämma och blixtrande ögon demonstrerar sina satser i antiteser och metaforer, »blixtr på blixtr, slag på slag». Det leende Atterbom ägnar honom uttrycker oförställd beundran för en oförliknelig, elektriserande människa. I tvåra övergångar ställer karakteristiken samman lärdom och världsmässig förfining, spiritualitet och brusande temperament, drastiskt leklyne och en mystagogs högtidliga allvar. Skarpsinnet kan glida in i en tvetydighet, där gränsen till det demoniska överskridits. Inför de demoniska inslagen i Baaders experiment står Atterbom bävande.

Umgänget med den snillrike magnetisören kan vara en fara för »veka, som vax bildsamma andar». Det är naturfilosofen Schubert, som här uttryckligen tänkes stå i farozonen, men exempelnamnet kunde också ha varit Atterboms. ⁸⁷

Redan i början av sin tid i München gör Atterbom visit hos Fritz Jacobi, och på dennes 75-årsdag är han med bland gästerna. Woldemars diktare är nu »en lång, smal och mager gubbe» med vacker profil, »sirlig i sin drägt och hela sin yttre omgivning, något ceremonieell i sitt väsende, en filosofierande hofman». Med vänlig humor tecknar Atterbom honom, promenerande – »med särdeles högtidlighet» – i sitt hem, klädd i »en lång, gul, med mångfärgade blommor besatt siden-nattrock», eller sittande tyst i sin länstol, »med sitt veka och något melancholiska ansigte» en bild av »Psyche i fjärilslarven» – den ironiska liknelsen är Baaders. Älskvärt förströdd inlåter sig Jacobi vid festen på 75-årsdagen så ivrigt i en diskussion med Atterbom om Böhme, att först slamret, när bordet dukas, påminner honom om de övriga gästerna. Med samma älskvärdhet instämmer han impulsivt i den skål för den svenske poeten, som Thiersch proponerar: »Ja, es ist recht! Der Nordstern lebe hoch! Weg mit den Philistern!» Om Jacobis svagheter – överkänsligheten, inslagen av fåfänga – är Atterbom medveten. De har oavbrutet framhåvts för honom av Schellings likgiltighet och Baaders brutala satir. Men de bestående intrycken är vänlighet och spirituell urbanitet. I Rom återvänder Atterboms tankar ofta till »den i platonisk stil formade» gamle. Jacobis personlighet står för honom som väl inte »den mest filosofiska, men kanske den mest ästhetiska bland dem, som i senare tider sökt lösa gåtan af Philosophiens och Religionens (d. ä. Platonismens och Christendomens) förening». ⁸⁸

Det är de »spekulativa» andarna, som präglad Atterboms bild av München – allt annat blir mindre väsentligt. Månaderna där synes honom nu som resans höjdpunkt. Vistelsen förefaller alldeles för kort. Resplanen måste ändras. I stället för att som tänkt tillbringa ett år i Italien finner han det nu »långt mera båtande att blott se Italien men att sedan *lefva ett år i Germanien*». Han behöver den tiden för att utbilda sitt väsen för den nya akt av sitt författarskap han tänker inleda vid hemkomsten. ⁸⁹

Men dessförinnan väntar Italien.

Italien

Fyra dagar efter uppbrottet från München är rese-
närerna den 27 februari i Trient. Dagen därpå före-
tas en utflykt till Lago di Garda. Åt Verona ägnas
de tre första dagarna i mars. Bologna tillmätas två
dagar. Genom Poslätten, genom Toskana och över
Apeninerna går färden vidare. Den 11 mars är man
framme i Rom. Förutom det snabbt passerade
Nord- och Mellan-Italien blir det uteslutande Rom
med omnejd och – kort och fragmentariskt – Nea-
pel-trakten, som Atterbom i sina resebrev gett kon-
turer och färg. Vad han ser under den sista tiden i
Italien får knappast någon beskrivning alls. Huvud-
orsaken är väl förströddhet, sammanhängande med
grubbel över en svår ekonomisk situation. Redan
före resan till Neapel är de tillgångar tömda, som
han vid utlandsresans början haft att disponera, och
vid återkomsten till Rom den 5 oktober 1818 kros-
sas helt förhoppningarna om ytterligare understöd.
Bara tack vare sammanskrapade summor från
Hjort och nyförvärvade tyska vänner kan hemfär-
den anträdas.

Den 20 oktober lämnar Atterbom Rom på väg
mot Wien. Resan går delvis genom redan bekanta
områden. Vad nio dagar i Florens skänker honom
namner breven ingenting om. Den 9 november ser
han »aftonrodnaden skimra öfver en tafla, som inga
ord kunna måla» – han är framme i »det präktiga
Venedig». En veckas intryck i lagunstaden blir i
brev en oämnda. Den 17 november fortsätter resan
mot österrikiska marker.

Med Rom-brevet i Svea 1820 och några dikter i
Poetisk kalender för 1820 och 1821 introducerar
Atterbom i Sverige den Italia-romantik, som – med
rötter i skilda klassicismers antikbeundran och de
transalpinska folkens gamla drömmar om Söderns
underland – nu av romantiken fått nya skiftningar.
Främst i *Reseintrycken i Lycksalighetens ö* och
Italien i Fågel Blå har Carl Santesson behandlat
Atterboms italienska reseupplevelser.⁹⁰ Andra
forskare har tangerat ämnet. I Bengt Lewans
Drömmen om Italien inleder ett kapitel om Atter-
boms italienska minnen en brett genomförd över-
sikt av svensk Italia-romantik fram till naturalis-
mens genombrott. Medan Santesson betonar dikta-
rens självständighet i iakttagelser och stämningar,
understryker Lewan beroendet av europeisk – i
synnerhet tysk och dansk – Italien-litteratur.

Det råder i Minnen en märkbar skillnad mellan de

partier, som handlar om Tyskland, och de, som
speglar intryck från Italien. På tysk mark står kul-
turatmosfärens skiftningar i förgrunden, politiska
tidsrörelser, stimulerande kontakt med represen-
tanter för den romantik, som redan under ett år-
tionde varit Atterboms andliga näring. I Italien är
beröringen med landets eget folk och dess moderna
kultur vagare och svagare. Vad han här omedelbart
upplever är naturen, konsten och historien – som
estetisk och sensuell njutning, som stämningsma-
terial för fantasiens lekar och arbete. Det intellek-
tuella elementet i upplevelserna, tolkningen av
dem, har rot och fäste i den idévärld, som tysk
romantik till honom förmedlat.

Redan i Tyrolen spelar naturen för Atterbom en
helt annan roll än tidigare. Utsikt ser han följa på
utsikt »i vildaste omvexling --- dunkla granskogar,
isbelagda fjäll, små spridda slätter med mennisko-
boningar, brådranta stränder af forsande berg-
strömmar och vattenfall». Naturscenerierna vinner
i liv och stämning genom minnen, förknippade
med dem. I värdshus efter värdshus blir Andreas
Hofer, Tyrolens frihetshjälte, föremål för ständigt
nya anekdoter och besjungen i folkliga ballader. Så
– »liksom framkallad ur fjällen genom ett verkligt
trollslag» – breder en leende dal ut sig med vingård
på vingård, så långt ögat når. Bergkonturerna mild-
ras. Vinter och vår tycks omärkligt gå över i varan-
dra. Solen skiner med »outsäglig klarhet». En un-
derbart färgad »doftslöja» »flyter» över klippväg-
garna – i den konventionella prosan nästlar sig poe-
tiska metaforer in.⁹¹ Atterbom är i Italien.

Utflykten till Lago di Garda för in i »Europas
lustgård». I en entusiastisk uppräknings söker han
att ur denna »yppigt vexlande mångfald» av »re-
tande utsigter af naturfärgning och människors an-
läggningar» suggerera fram bilden av ett roman-
tiskt-pittoreskt kulturlandskap. Han är medveten
om att hänförelsens grund inte uteslutande är den
tavla han just har framför sig. Den skulle inte ha
väckt samma andäktiga förtjusning, »om ej sinnet
omotståndligt berusades af den på engång så gläd-
tiga och så främmande omgifningen. Italiensk him-
mel! italienska stränder!»⁹² Det är det nya och
samtidigt för fantasien – i drömmen om Italien –
sedan länge välbekanta, som ger tavlan dess glans.

Naturkänslan håller sig inom tidssmakens grän-
ser. Under den fortsatta resan mot söder kan den
frodiga Lombardiska slätten förefalla »här och der
ful i Skånsk stil». Apeninerna, som till en början
presenterar sig »rätt artigt» med vinkullar och kas-
tanjelundar, övergår snart till »en ryslig öcken» av

nakna klippor med »sönderslitna och sönderslitande spetsar»: »En ohyggligare natur låter knappt föreställa sig.»⁹³

I Roms omgivningar blir Italien för Atterbom åter lustgården. Färgerna har en glöd, som Norden inte äger motsvarigheter till, luften en »vällustig» blidhet. I en natur, vilande på »volkanisk grund», lyssnar han – som många romantiker före och efter honom – till »förledande sirénsånger», lockelser till passivt njutningsliv. Starkt upplever han motsatsen mellan hedniskt och kristet, sinnligt och andligt. Endast fast beslut att leva »såsom *kalla nordmän*» har räddat antika gestalter som Brutus, Tacitus, Marcus Aurelius från att duka under för den sydliga naturens demoni. Men liksom hos flertalet andra svenska Italien-resenärer överväger hos Atterbom förnimmelsen av den italienska naturens livgivande, inspirerande kraft: »Här brusar lifvet från alla riktningar genom ådrorna med en sjudande eld, man känner sig böjd att lefva, att älska, att skrifva, att hugga, att måla.»⁹⁴

Någon riktigt *åskådlig* föreställning ger Atterbom inte av den italienska vegetationen berusande yppighet, som ibland avlockar Nicander kaskader av botanisk namnprakt. Gärna nöjer han sig med sammanfattande uttryck, t. ex. »fägring», kanske med tillägget »sagolik». Bergsluttningarnas grågröna olivträd, cypressernas obelisktoppar blir sparsamma impressionistiska element i en sydländsk landskapsbild. Mandelträdens ljusa kolorit och doft, näktergalarnas melodiska drillar kommer in mindre som sinnenas förnimmelser än som lyriska omkväden, sinnebilder för Italiens vårliga charm. Om Syditaliens natur, så frodigt målade av Nicander, konstaterar Atterbom i resebrevet rent abstrakt, att den präglas av »en fysisk yppighet och prakt», som »öfvergår allt hvad den djerfvaste inbillningskraft kan upptänka». Han talar om kustens »magiska» skönhet, om öarna Ischias och Capris »förtrollande» makt. För övrigt uppmärksammar han mest luftspelet över Vesuvius och havet: glödande pyramider slungas mot natthimlen och speglas i de ödsliga vattenvidderna med staden Neapel halvdold nedom bergets fot. I Tivoli brusar Anio »i mångfaldiga störtningar och förgreningar». Kaskaderna stänker sitt »perlestoft», och betraktaren måste sluta ögonlocken »för att hvilas synnerverna efter så mycket flimmer och skimmer». I sin natursmak är Atterbom här – direkt och indirekt – Tiecks lärjunge. Det är inte vegetationen, som lockar hans namn- och bildfantasi. Det är utblicken över terrängens »yppigt vexlande mångfald» av bergkon-

turer och flodförgreningar. Det är dagrar, lufttoner, ljus.⁹⁵

För atmosfärens skiftningar och rymdens färgspel trevar Atterbom efter formuleringar, som kan spegla iakttagelsens rön och hänförelsens behov. I dagboken noterar han – för framtida bearbetning – både egna observationer och uttryck i litteraturen, som förefallit honom träffande återge, vad han själv sett eller väntar sig att få se: »det violettas förhållande till purpurn vid solens nedgång», den »dubbeltoniga blåheten af himmelen» vid nattens inbrott. När den gängse vokabulären inte synes honom nog, tillgriper han en metafor eller en personifikation, som kan föra tanken till barockens bildgalleri: stjärnorna ser ut, »såsom vore de stickade af guld på Nattens dunkelblå sammetsmantel»; Aurora bestiger »sin vagn i hela sin drottningprakt».⁹⁶ Metaforprakten kan bli fiende till åskådligheten.

Med fin estetisk inlevelse har Santesson karakteriserat Atterboms förening av intensitet och nyantering, färgmättnad och färgkombination. Den poetiska sensibiliteten är Atterboms personliga gåva, men den har ofta funnit stöd i såväl omedvetna anklanger från som medveten efterbildning av Jean Paul, Tieck, Frederike Brun, Elisabeth v. d. Recke och många andra – mindre talangfulla – författare därtill.⁹⁷ Vad som personligt och konstnärligt har betydelse är, hur han begagnat det material, som hans egna eller andras ögon skänkt honom att bearbeta.

Italien är för Atterbom en »Armidas trädgård» med näktergalssång och blommande mandelträd och luftens färgskimmer. Det är också ett minnenas land, där cypresser och pinjer vakar över tigande ruiner. Atmosfären är tung av minnen och sägner om minnen.

Som alla tidens resenärer är Atterbom pilgrim på en mark, där ekon från gymnasieårens latinstudier oavbrutet tonar fram. En halvö i Lago di Garda har besjungits av Catullus, »urminnes murverk» utpekats som en gång tillhöriga skaldens lantgård. Det är, konstaterar Atterbom, »trefnad i den tanke, att glädja sig öfver lifvets skönhet just i samma nejder, hvarest förut, om än för århundraden tillbaka, en stor man, en halfgud, förlustat sig vid samma naturformers anblick». Lombardiet och Toskana ses i ljuset av Vergilius' *Georgica* och *Bucolica*. Allt förefaller som »en skynt af det Förflutna, af de antika *Eclogernas* tid».⁹⁸

Naturupplevelsorna ger samtidigt förklaring till och nytt liv åt historiens och diktens gestalter. »Det

är dock alltid en vinst», summerar Atterbom kort efter ankomsten till Rom, att ha sett »en natur, som ger kött och blod åt ungdomsbegreppen om Homer och Nausicaa, om Scipio och Cicero». »Det hände mig här med Virgilius», bekänner han om sina intryck av Mantua-trakten, »hvad i Rom sedan händt mig med Horatius, att de Romerska skalderna, hvilka vi uppe i Norden, icke utan stor anledning, anse såsom stela, slafviska efterhärmarer af Grekerna, här på sin egen jord bekomma en vida friskare, naivare och nationligare färg». I Rom läser han på nytt Livius och de romerska poeterna, i synnerhet Vergilius och Horatius, »de mest lokala och nationella». »Hvilken färg af lif och natur», utropar han i Tivoli, »bekommer icke här Horatii poesi!»⁹⁹

Som »ett omätligt, i den vackraste lustpark anlagt museum eller sanctuarium, uppfyllt med reliquier», breder Italien ut sig, när Atterbom i norr överskridit dess gräns. Verona är »liksom en präktig sarkophag, ställd vid ingången till den forna italienska herrlighetens begravningsplats». Så anslås vid den första bekantskapen med landet ruinromantikens tema:

En verld af spillror, minnen, allberömda,
En vårlig park, hvars blommor aldrig falla,
Tillsammans är, hvad vi *Italien* kalla,
Vi, Thules barn, till natt och öcknar dömda.¹⁰⁰

I sin utpräglade form möter ruinromantiken sparsamt i Minnen. Termer, triumfbågar, tempelrester ingår väl överallt som strödda element i landskapsbilden. Men bara någon enstaka gång ges en beskrivning av en byggnad: amfiteatern i Verona, pretorianernas kaserner och Sibyllas tempel. Pompeji blir i Minnen uteslutande ett namn. Det är för Atterbom associationerna, som skänker en iakttagelse motivering och innebörd. När *de* inte faller honom in, kan Tivoli synas honom en »arm och smutsig stad», Verona fyllt av »antik sorglighet», Italien i sin helhet som »det yppiga och granna Konst-, Lager- och Lus-landet».¹⁰¹ Atterboms Italia-romantik är inte oreserverad.

Gång på gång möter emellertid reflexioner och betraktelser, som hör till ruinromantikens stämningvärld. Inför det stora förgångna tränger sig känslan på betraktaren, att han är »en svag son af den närvarande dvärg-tiden». Anblicken av den veronesiska amfiteatern med dess »på engång tragiska och yppiga majestäi» och en modern »decorationstheater» intill föranleder »mången sällsam jemförelse mellan *Förr* och *Nu*». Tillsammans står de

som symboler för »den förvandling, som menniskolifvet undergått från naturlif till kammarlif». Obelisken på Forum Romanum, »den gamla stenhårda hierophanten, som har sett Pharaos Sesostris och Cäsar Augustus», kallar fram visionen av omätliga tidsavstånd. Utsikten över byggnadsminnen från skilda sekel och årtusenden och nuets »täckt odlade fält» avslöjar tillika relativiteten i alla tidsskillnader och värderingar: »så gränsar här i landet öfverallt det Närvarande till det Förflutna, det Alldagliga till det Utomordentliga, och det som tilldragit sig för århundraden, ja årtusenden sedan, förekommer liksom vore det skedt i fjol».¹⁰²

Till de mer genomarbetade partierna i Minnen hör kapitlet *Resa till Tivoli*. Natur och fornlämningar blir här ett helt: »en skog af ruiner i en skog af trån». Tankarna kretsar kring resterna av Caesar-mördaren Cassius' villa och »det ej mindre ansenliga landthus, der hans svåger och medsamman-svurne – Marcus Brutus! – vederqvickt sig från sina stora värf i några värdiga vänners umgänge». Utropstecknet efter Marcus Brutus signalerar erinringen av ett förflutet, som inte bara är Roms utan också betraktarens eget: fjortonåringens svärmiska Brutus-dyrkan. Reflexionens fortsättning har en Viktor Rydbergsk klang: »Och hvilken yngling af någon lyftning i själen har ej ägt åtminstone ett par år, då denne mera poetiske än politiske tyrann-dödare var hans hjelte?»¹⁰³

Här möter också en mer utbroderad ruinromantik än den eljest i Minnen vanliga. I Hadrianus' villa breder cypresser sin skugga över fallande valv och murar, stenekar slår sina rötter i de kejsrerliga salarna. »Summan af hvad man inhämtat» är människoverks förgänglighet. Över »sammanstörtade herrligheter» reser sig träd och buskar, »näktergalarne sjunga i trädtopparna, att endast våren och naturen bestå». Samma känsla griper Atterbom i Roms närmaste omgivning, där Tibern, »ännu lik de romerska poeternas skildringar», rinner fram, »obekymrad om allt det som skett och ännu kommer att ske på hans stränder».¹⁰⁴

Lewan ser i Resa till Tivoli en mosaik av lån och bearbetningar från ett dussintal källor.¹⁰⁵ Karakteristiken tycks mig ensidig. Atterboms egen insats är inte så obetydlig: helhetsintrycket, valet och kombinationen av detaljerna. Den är tillika förmågan att ryckas med, inte bara av vad han omedelbart iakttagit utan också av vad andras beskrivningar lärt honom iaktta, och att finna – ibland inspire-rade – uttryck för vad han så känt.

»*Fuimus Troes!*» är inte bara antikens vemodiga

lärdom. I Veronas magnatpalats, nu i många fall öde efter den franska revolutionen, växer gräs i marmortrappornas fogningar, och tystnad råder överallt. I det nästan »jerngråa hus», som en gång var Julia Capulettis fädernehem, lever ingen av släkten kvar. Dess namn skulle ha varit glömt, om det inte »af Shakespeares toner» burits genom sek-lerna.¹⁰⁶ Dikten äger något av naturens egen oför-störbarhet.

Stämningen inför det förflutna kan vara ambiva-lent. Med avsky tänker Atterbom på hur i Veronas amfiteater »dagligen frusade blod af vilddjur, gladi-atorer och martyrer till förlustelse icke blott för pöbel, utan för menniskor, som gjorde anspråk på den finaste bildning». »När», frågar han sig – och åter kommer Viktor Rydberg i tankarna – »skall engång, hos människomängden, det Starka och det Milda förenas i en och samma sinnesart?»¹⁰⁷

Det är inte bara den romerska historien och dik-ten, som på Italiens jord för Atterbom får ny aktua-litet. Uppmärksamheten riktas också mot östgoter-nas korta välde där. Borgen, där Teoderik »hållit lustläger» med sina kämpar, ligger enligt sägnen sjunken på Lago di Gardas botten. I Verona finns ännu den bro över Adige, som enligt sagorna bar kungen och hans män, när de red ut på »äfventyr». Borgens murar berättar om Teoderik och Amala-sventa, om Alboin och Rosamunda. Rester av go-tiska forskansningar vittnar i Tivoli om den tid, då »Totila lägrade sina troppar i Hadriani fantastiska *Sans-Souci*».¹⁰⁸

Italiens gotiska ruiner talar inte som de romerskt-antika om en gammal hög kultur, som gått under. De är minnen av en folkstams heroiska ungdom och pekar framåt mot ännu uppfyllbara löften. En ele-gisk stämning har här ingen motivering och plats. Inför Varus' villa i Tivoli går tankarna inte till tragiken för romarna av nederlaget vid Teutobur-gerwald utan till betydelsen av germanernas seger för en senare tids tyska folk, härstammande från »en stam af så ädel art, att invånarne af det gamla Latium alldeles icke vinna på jembörelsen».¹⁰⁹

I den del av Minnen, som motsvarar Rom-brevet i Svea 1820, ägnas – med avbrott för ett långt inskju-tet avsnitt om konst och konstnärer – sammanlagt tolv sidor åt en presentation av Rom, »den eviga, den verldsbeherrskande staden, med hvilken ingen annan på jorden kan mäta sig».¹¹⁰ Stadsbeskriv-ning, naturmåleri och stämningspoesi förenas här ibland till ett helt.

Beskrivningen inledes med en snabböversikt av intryck från vagnen, som ankomstdagens eftermid-dag för Atterbom och hans resällskap till tullen och deras första nattkvarter. Genom trängseln på Corso, den gamla Via Flaminias fortsättning, pas-seras en brokig mängd av kyrkor och palats. På piazza efter piazza spelar fontänerna, och obelisker lockar med »hieroglyphiska trollfigurer» till histo-riska meditationer och fantasier. »Doganan», tull-huset, är ett antikt tempel med bevarade korintiska pelare inmurade i en modern fasad. Av »verldsfrej-dade spillror» märkes för övrigt inte mycket under den första dagens färd. Förbluffad konstaterar At-terbom, att Rom, som han tänkt sig »ruinvördigt, högtidligen stumt och på allt vis ålderdomligt», på Corso verkar helt modernt: »nymodiga equipager, nymodiga boutiquer och nymodiga damer».¹¹¹

De närmast följande dagarna göres nya iakttagel-ser. Ålderdomsminnena – åtminstone sägner om sådana – spelar nu en större roll. Det hus, som de i närheten av Piazza Barberini hyrt för den tid de vistas i Rom, är »bygd t öfver (Gud vet hvilka) ruiner.» Man rör sig på klassisk mark. Numa skall här ha haft sitt palats, och just på själva piazzan skall de Florealiska spelen, blomstergudinnans fest, ha firats av lantbor från Latium.¹¹²

Mot slutet av Rom-brevet samlar Atterbom de strödda iakttagelserna till en skiss av nuets pulse-rande liv. Ställvis tillämpar han en kontrasterings-metod, erinrande om den franska romantismens storstadsskildringar något årtionde senare. »Sjelfva hvardagligheten» är, konstaterar han, här fantas-tisk. Allt är »en enda, gränslöst utbredd duk af omvexlande grupper och färgor». Högt och lågt träder fram i skarpa motsatser. Här är Corso- och Pincio-promenadernas »yppigt blomstrande Ju-noner» och de »eumenidiska käringarna på den smutsiga *piazza Montanara*», påven i sin skim-rande symbolskrud och capucinen i grov ylleman-tel. Trasiga linntyg hänger på Forum till tork på det grusade Jupiter-templets kolonner. Festproces-sioner med fyrverkerier, musik och jubelrop växlar med begravningsståg, där liken i full gala bäres på öppna bårar som på paradsängar. På promenaderna vimlar det av eleganta herrar och damer till fots, till häst och i blänkande vagnar, och på söndagsmorg-narna bjuder där tiggare – som i ett modernt satura-lieupptåg – klädda i frack och under kavaljers-mässiga bugningar förbipasserande på snus. Som i så många samtida och senare reseskildringar ut-sättes i Minnen de talrika engelska turisterna för satiriska kommentarer. Som »dunkelfärgade gräs-

hoppor från en främmande verldsdel»; »trumpna, långdragna, alla hvarandra lika», myllrar de på gator, i värdshus, kyrkor, ruiner och konsertsalar för att »se Rom på dagsverke». ¹¹³

Utanför stadsmuren följer Atterbom Tiberns »häftigt strömmande krökningar». En höjd erbjuder honom en vidsträckt utsikt över Campagnan med dess »spillrade fornminnen af aquäducter och griftvärdar» i de Sabinska och Albanska bergens »allvarsamma infattning». Vitglänsande städer i sluttningarnas ek-, kastanj- och olivskogar ger vilopunkter för ögat. På motsatt sida skimrar morgonglansen över »den eviga verldsstaden sjelf», »dessa kullar, coupoler, torn och palatser, som på den gula Tiberns bägge stränder förvara så många odödliga minnen af hjeltemod och snillets förtjusning». ¹¹⁴

Rom-brevets kortfattade Rom-skildring kompletteras i andra delar av Minnen. Sina starkaste stämningseffekter når Atterbom i Minnens spridda tavlor eller tavelfragment av utsikterna över och från »det öde, ofruktbara, vidsträckta fält som kallas *Campagna di Roma*». Han ser »den ödsliga, men grönskande och tankfulla Campagnan» än »i det ortsägligt ljufva hvita luftskimmer», som föregår morgonrodnaden, än »i det klaraste solskenet, men ännu omflutet af ett blåaktigt töcken». Han »öfverser» allt det ödsliga, »eller rättare allt *det fula i det ödsliga*, och blott det skönare melancholiska deraf ställer sig för ögat i en koncentrerad bild». Avlägset skymtar Apennin-kedjan, om dagen »bäddad i ett genomskinligt och likväl ganska starkt färgadt blått flor», om aftonen vid solnedgången »simmande i violett och purpur». ¹¹⁵

Rom-brevets slutsidor, det mest omsorgsfullt utarbetade partiet av Minnen, ger en stämningsskildring i skiftande kvälls- och nattbelysning från olika delar av staden. Kullar och vingårdar, tempel och obelisker svepes in i aftonrodnaden. Tonvågor från när och fjärran smälter samman i stillheten: Ave Maria, gitarrklanger, en improvisators tamburinyrmer. Aftonen glider över i natt. Platsen framför Sankt Peters-domen med sin korskrönta obelisk och – på andra sidan Tibern – Forum, det antika Roms allra heligaste, badar i månsken. Tvärs över Forums ödsliga mulbärlund samtalar Colosseum med lämningarna av Capitolium. Vattenkonsterna spänner sina silverbågar från torg och trädgårdar, månstrålarna silar in i Colosseum-murarnas jätteskuggor. Tystnaden brytes endast av springbrunnarnas sus från Monte Celio, en vigneras kärleksvisa och en hunds skall från en av vingårdarna över kejsarinnan Livias forna badrum. Syn- och

hörselintryck förenas till en melodi av ljus och ljud med ett lätt elegiskt anslag: »en fläkt från det lif, som är minnets och hvilans». ¹¹⁶

Redan innan han beträder italiensk jord, har Atterbom skapat sig en bild av det italienska folket. Man har försäkrat honom, skriver han från München till Malsburg – och sagesmännen är »mehrere bedeutende Männer» – att italienarna är ett slödder, nedsjunket i den grövsta sinnlighet, intressanta bara om man ser dem som en art av natur litet högre än blommor och näktergalar. I ett senare brev till samme adressat – nu från Rom – är tonen delvis en annan. Naturdraget är fortfarande med men väsentligen fattat som poetisk naivitet. Sinnligheten hos de italienska kvinnorna har en doft »von idealischer Würde». ¹¹⁷

Mellan de båda breven ligger reseerfarenheter. Atterbom har redan i Sydtyrolen mottagit sina första intryck av italiensk folkkaraktär. Han har frapperats av den barnsliga nyfikenheten, den dramatiska livligheten, den snabba uppfattningen. I Minnens strödda omdömen ligger tonvikten alltjämt på natursidan, den älskvärda eller självsvåldiga livligheten, omedelbarheten, glättigheten. För en upprördhet sådan som den, varmed några år senare Kernell ¹¹⁸ betraktar upplösningen av moralisk och social ordning, finns inga uttryck i Atterboms Italien-minnen. Där Kernell med konservativ moralism reagerar mot »den herrskande slappheten och friheten från alla band» i förhållandet inte bara mellan man och kvinna utan också mellan husbonde och tjänare, »cavalier» och gatstrykare, noterar Atterbom med gillande eller jämnmod den kulturella enhetligheten, oberoendet av klass-skillnader i språk, hedersbegrepp, smak och sätt att vara. Stolthet och värdighet bibehåller italienaren också i trasor. Tiggeriet utövar han som en skön konst. Karakteristiken av det yttre är oreserverad. I Ehrens värds anda konstaterar Atterbom: »ingenstädes magerhet, bröstben eller andra kantigheter». Över italienskorna ler ännu ett återsken från antikens Cynthor och Lydior. ¹¹⁹

Det barnsliga, ibland »narraktiga», i italiensk folkkaraktär får en spirituellt exemplifikation i Atterboms humoristiskt-ironiska reportage från operaföreställningar i Verona och Florens. För själva stycket är publiken mest likgiltig. Man lornjetterar, kurtiserar, pratar med sina grannar, tar emot visiter och anordnar supéer i logerna. För en utländsk åskådare utgör så just publiken »det *egentliga* skå-

despelet, i hvilket nationen sjelv agerar med och det gratis». ¹²⁰

Atterboms uppfattning om italienarna bygger på iakttagelser utifrån och – kanske inte så litet – på konventioner. I hans närmare umgänge tycks knappast italienare ha ingått. Det har huvudsakligen bestått av skandinaver och tyskar. Bland landsmännen är Johan Niklas Byström, bland danskarna Bertel Thorvaldsen. Till hans tyska umgänge hör poeter som Friedrich Rückert och Wilhelm Müller, konstnärer som Peter Cornelius, Friedrich Overbeck och Philipp Veit. Road och engagerad beskriver han en fest, som konstnärerna anordnat till ära för den bayerske kronprinsen. ¹²¹ I sin vänskapskrets har han kunnat inräkna också Henriette Herz, sedan länge centralgestalt i Berlins salongsliv, och Friedrich Schlegels hustru, Dorothea.

Den enda samlade och fylliga bilden i Minnen av italienskt folkliv är det lilla mästerverk av litterär journalistik, som bär rubriken *Kyrkofesten vid Albano*. ¹²² Vad här skildras är den heliga Annas dag i Albano. Hennes bild skall föras från hennes kyrka Madonna della Stella utanför staden på besök hos hennes dotter Madonnan i Albanos huvudkyrka och tillbaka igen.

Festligheterna inledes kvällen förut med Avingning, kanonsalvor och dans kring flammande eldar på gator och torg. Högtidsdagen strömmar ett brokigt myller av festdeltagare ut till kyrkan Madonna della Stella, bygdens folk i färgglada helgdagsdräkter, förnäma romerska damer och herrar samt tyska konstnärer och poeter i »fortnytt» kostymering och stramt reserverade engelska turister. Utmed huvudgatan i Albano är fönster och balkonger prydda med granna bonader och fullsatta av åskådare. Hälsad av knäfall, kanonskott och raketeld föres den heliga Annas bild i en procession av ett brödraskap i vita, fotsida dräkter med röda pilgrimskragar och av ljusbärande flickor och vuxna kvinnor. Bilden föres sedan på samma sätt tillbaka till den heliga Annas egen kyrka, och processionen upplöses. Sista akten i dagens skådespel är en kappränning av grant utstofferade hästar utan ryttare. Långt in på natten bär luften fram gitarrklanger till någon andaktssång eller kärleksvisa, och ljus brinner i osterior och kaféer. Den heliga Annas dag har firats av »ett folk af lyckliga barn».

I Kyrkofesten vid Albano ser Lewan ¹²³ »en fri översättning eller omarbetning» av den skiss, som Wilhelm Müller – Atterboms följeslagare under dagarna i Albano sommaren 1818 – infört i sin bok *Rom, Römer und Römerinnen*, utkommen 1820 och

(2:a delen) dedicerad till Atterbom. Onekligen är de båda uppsatserna i åtskilligt lika varandra – skribenterna har ju sett detsamma.

Frågan om den enes beroende av den andre torde vara av underordnad betydelse. Det är ju två i sin stämning olika konstverk man har att göra med. ¹²⁴ Müller redogör klart, kortfattat och en smula abstrakt för vad som inträffat. Han är objektivt intresserad av ett pittoreskt sceneri. Atterboms essay är fylligare, vida mer målande. Författaren lever sig starkt in i skeendet. Hans tolkning av detta blir samtidigt en bekännelse. Just inlevelsen i italiensk »lekande Gudstjänst» skänker Kyrkofesten vid Albano dess renast personliga ton.

I Atterboms poesi och i hans artiklar från ungdomsåren finns många uttryck av stark känsla för den katolska religionens symbol- och skönhetsvärden. Protestantismens »kärlek för tomhet och hvitkalk» – hans omdöme om Berlin-kyrkorna ¹²⁵ – är aldrig hans. Under åren före den utländska resan och ännu långt efter den är han föremål för anspelningar på katolska sympatier och beskyllningar för »halvkatolsk mysticism». ¹²⁶ Resan skänker honom personlig kontakt med katolsk religiositet. Estetiska värderingar står gärna i förgrunden. Katolsk fromhet är förutsättningen för den konstvärld, som öppnar sig för honom i Nürnberg. Den katolska ritualen finner han väl i München ibland »temligen mekaniskt och själlöst» exekverad, men han kan också känna sig djupt rörd, »flera gånger till tårar». ¹²⁷

Också i Italien är hans inställning ambivalent. »Det är begripligt», reflekterar han, »hur man på kusten af Östersjön kan öfvergå till Katholska Kyrkan men icke hur man kan göra det i sjelfva Rom». ¹²⁸ Inför kyrkans officiella ståt reagerar han – tycks det av Minnen – med en viss likgiltighet eller förströddhet. Påvens solenna färd genom Rom Kristi himmelfärdsdag noteras – han är inte med bland åskådarna. ¹²⁹ Men stämningsintrycken inför en i århundraden djupt förankrad folklig tradition som kyrkofesten i Albano griper honom med sin skönhet och färgrikedom.

Hos sina vänner Cornelius och Overbeck – liksom i München hos Baader – har Atterbom mött en förening av katolsk fromhet och vidsynt tolerans, en grobotten för den sant »katolska» religiositet, där olikheter förlorat sin makt att splittra. Det är i detta ljus man kan – kanske bör – tolka Atterboms upplevelse av den heliga Annas dag i Albano. Alternativet för dessa Söderns barn har varit »ingen eller en i viss mån polytheistisk» religion. »Tills vidare

dyrka dessa bygders harmlösa människor Christendomens Gud, men på *sitt* vis --- icke med djup tystnad och melancholisk värdighet, utan med jublande fröjd; de prisa honom, liksom foglarne under himmelen, med sång och lekar.»¹³⁰

Den heliga Annas dag är främst en kvinnornas fest. Hennes kyrka ligger inte långt från den lund, som en gång varit helgad åt Diana. Så är det i allmänhet med italiensk katolicism: den är i mycket »en blott öfversättning, stundom en travestering af den gamla hednisk-romerska». Just detta samband mellan romersk katolicism och romersk hedendom leder Atterbom fram till ett etniskt sätt att se på religionen. Dess skiftande former har rötter i olika naturförhållanden och av dem beroende olika folkkaraktärer. En religion som den italienska katolicismen kan inte helt förändras eller försvinna, »så länge detta folk och denna natur ej sjelfva byta om lynne och skepnad».¹³¹

Det är så Atterbom – med sin syn på religionens yttre form som produkt av en folkanda och med sin vördnad för en fromhet, där sinnelaget är helt avgörande – når fram till den kärleksfulla förståelse, som Kyrkofesten vid Albano speglar.

Resenären Atterboms blick är också i Italien mest vänd mot det förgångna, och detta förgångna är inte bara antiken. De italienska renässansdiktarna står för honom som den medeltida romantikens fulländare. I Minnen blir väl de och deras verk bara namn, men i solig vördnad stannar han inför deras minnesplatser. En »oförgätlig morgonvandring» för honom till minnesdoftande renässansvillor. Villa Borghese var, inom sin ram av parker, vattenkonster och gräsmattor, den första scenen för Guarinis Pastor Fido. I Villa Madamas nu förvildade trädgård hade Tassos Aminta sin premiär: »i vårtiden, då, liksom nu, mandelblomman slog ut och näktergalarne sjöngo». I närheten av sin bostad har han träffat på en gränd, som bär Boccaccios namn. Han mediterar vid Tassos ek utanför klostret S. Onofrio, och för visionen av Italien som en »Armidas trädgård» har han hämtat det suggestiva nyckelnamnet från Gerusalemme liberata.¹³²

Av *dagens* italienska kulturliv är det bara teatern, som Minnen nämner något om. Tonen är övervägande negativ. Operakomponisterna jagar efter »idel flärd och lättfärdig sinnekittling», deras libretto uppnår »uselhetens fullkomlighet». De allvarliga skådespelen är »eländiga», Alfieris tragedier i franskklassisk stil likaväl som de mer populära »jemmerligt känslösa» dramerna i Kotzebues

och Ifflands efterföljd. Ljuspunkter finner Atterbom uteslutande i sådant, som har en klart folklig förankring. I maskspel och marionetter upptäcker han »mången blick af sann, ja djup poetisk åskådning», och i förromantikern Carlo Gozzi ser han det moderna Italiens enda dramatiska geni.¹³³

Det är som »konstens helgedom», som konstens och konstnärernas huvudstad, Rom – också här med tonvikt på renässanstidevarvet – för romantikens Italien-farare i gemen bevarar sin särställning bland europeiska kulturstäder.

I Nürnberg hade för Atterbom den italienska konsten räkat i skymundan för det gamla tyska måleriet. Men det här stimulerade konstintresset hade inneslutit också den, och färden genom Tyskland hade skänkt åtskilliga tillfällen att ge intresset konkret grund.

Med den färdeväg Atterbom slår in på blir Veronas konstskatter hans första möte på italiensk mark med italiensk konst. Det äldre italienska måleriet – Bellinis, Peruginos, Mantegnas, Leonardos – framstår här »i all sin storhet», och han bestyrkes i sin uppfattning om frändskapen mellan detta och det äldre tyska och om det bysantinska som bådas moder. Tiden – snarare räknad i timmar än i dagar – tillåter honom, här som i de övriga norditalienska konstmetropolerna, inte några inträngande konststudier, och breven har föga att ge av konkreta estetiska omdömen. Det personliga blir impulsiva utbrott. I reflexioner och t. o. m. i formuleringar följer han alltjämt de tyska romantikerna i spåren. Rafael är »den fullt utsprungna rosen» av det äldre italienska måleriets »fromma och blygsamma blomsterknopp» men lämnar i sina senaste verk spelrum också för »en yppig sinne-natures triumpher» och representerar så en övergång till Correggios »älskvärda vekhet» och Giulio Romanos »sangviniska prakt».¹³⁴ De historiska sammanhangen är och förblir Atterboms huvudintresse på konstens område. För honom är, betonar Atterbom-forskaren Holger Frykenstedt,¹³⁵ gärna systemet det primära, det egna omdömet mer sekundärt.

De två dagarna i Bologna ägnas – jämte upprepa- de besök hos det ryktbara språkgeniet Mezzofanti – åt konsten i stadens målningsgallerier. Reflexionen över en Venus av Tizian – »den mest idealiska köttfärg» ersätter inte bristen på »högre idealitet och talent» – ger här en fränare skärpa åt Friedrich Schlegels kritik av den store renässansmålarens »Neigung zur wohlhustigen Carnation». Som tidigare i Nürnberg tar Atterbom upp en Schlegelsk musikmetafor: en madonna av Perugino talar till

själen »liksom med oförgätliga färgor --- målad Chormusik». Höjdpunkten i Bologna är mötet med Rafaels Cecilia, »Musikens apotheos och Måleriets triumf». För en närmare analys hänvisar Atterbom till Friedrich Schlegels Europa, men han finner också egna ord för kompositionens rikedom, kroppsformernas och dräkternas linjespel, ansiktsuttryckens förening av majestätligt allvar och ljuv vekhet. Framförallt söker han måla sin inre gripenhet: »Hela mitt lifs längtan och trånad klingade inom mig med häftiga, rena, lyckliga tonfall. --- Det är kanske den enda målning, som jag fullkomligt förstått, emedan det är den enda, som lemnat ingen del af min varelse orörd.» Dagen då han såg Rafaels Cecilia är en av de få dagarna i hans levnad, då han tyckt det löna mödan, »ack ja, den tunga mödan, att vara till». ¹³⁶

Om intrycken av italienskt måleri i staden Roms konstsamlingar har Minnen ingenting att förtälja. Tystnaden beror främst på en betydande lucka i brevväxlingen efter de två första månaderna där. ¹³⁷

I Nürnberg hade Atterboms konstintresse utvidgats till att inbegripa också Dürer-tidevarvets skulptur. Någon motsvarande uppmärksamhet kommer i Rom inte de bevarade antika skulpturverken till del. Intresset för dem begränsas, som Lewan framhållit, ¹³⁸ till sådana med historisk anknytning. Ett undantag utgör de genom Thorvaldsens restaureringsverksamhet just högaktuella »äginetiska» (förklassiska) konstverken. Liksom inom måleriet drar Atterbom här upp konturerna till stora sammanhang. Den äginetiska konsten med sin »stämpel af sträng religionsmystik» lockar till omfattande konstfilosofiska spekulationer: om försoningen mellan »Hellenismens glada kroppslighet» och »asiatiskt religionsallvar»; om religionens mystiska och konstens estetiska krav; om de senares övervikt som orsak till den antika skulpturens förfall. Den moderna italienska skulpturkonsten går han förbi bortsett från några uppskattande ord om Canova. Byström och Thorvaldsen står som skandinav Atterbom närmare, Byströms egentliga område är »det graciösa». I Thorvaldsen – »själfullare och djerfvare» än Canova – ser han den mästare, som skall inleda ett nytt skulpturens tidevarv: i basreliefen antydande en »försoning mellan Skulpturen och Måleriet». ¹³⁹

Trots uttalad stark gripenhet inför många enskilda italienska konstverk – alldeles särskilt Rafaels Cecilia – har Atterbom knappast för den italienska konsten som helhet funnit den utpräglad personliga

ton, som karakteriserar hans inställning till det tyska måleri han mött i Nürnberg. Han erkänner ju för övrigt, att detta står hans hjärta närmare. När han i de Rom-minnen, som först publiceras i Svea 1820, inflätar en bred konstöversikt, är det inte italienskt måleri, som översikten gäller. ¹⁴⁰

Vad som i Rom allra mest intresserar Atterbom inom måleriet är utvecklingen inom tysk målar-konst. I Rom-brevet ger han en utförlig och entusiastisk presentation av den nya skola, nazarenernas, som här framträtt med Cornelius och Overbeck som ledargestalter. Något helt nytt är – betonar Lewan – dess idéer inte för honom. Huvuddragen av hans åskådning var utformade under Friedrich Schlegels och Schellings inflytande före hans vänskap med riktningens företrädare i Rom: ¹⁴¹ det nya måleriet såsom kristligt till sin anda, romantiskt till sitt kynne; en konst – liksom skulpturen under antiken – för religionen och stora minnen. I nazarenernas krets har stämningen från Nürnberg-dagarna funnit ett nytt fäste.

Genom Tyskland hemåt

Den 29 november 1818 är Atterbom – i sällskap med vännen Rückert – i Wien. Vistelsen blir p. g. a. penningtrassel och sjuklighet längre än han tänkt sig – nära två månader.

I spridda drag avtecknar sig staden i Minnen. Dominerande i bilden är Stefansdomen. Med sina »stolta pyramidalliska» former och »betydningsfulla bildsirningar» är den för Atterbom den vackraste gotiska byggnad han sett. För övrigt är staden »tämmligen välbyggd» med en prägel »af glad rikedom och fast välmåga». I bebyggelsens oregelbundenhet finner han »uppfriskande egenskaper af naturlighet och mångfald», kännetecknande för en stad, som vuxit fram »ur folksbehof och folkslust». Men helhetsintrycket är obetydligt. Förutom Stefansdomen äger Wien ingenting, som obetydligt leder betraktarens inbillningskraft och reflexion till det förflutna. Överallt råder »det närvarande och dess njutning». ¹⁴²

De första veckornas tämligen positiva stämning blir småningom mindre positiv. »Mellertid tridfes jag ej i Österrikes hufvudstad», bekänner Atterbom en vecka efter avresan därifrån. Ekonomiska bekymmer repeteras oförtrutet i hans brev, och bilden har så fått åtskilligt av sin färg från ett aldrig helt visnande misshumor. »Fiacrernas förskräckliga körande och larm» irriterar honom. Kuriositetska-

binetten tråkar ut honom. Biblioteken lockar honom föga. I det kejsrerliga målningssalleriet är, konstaterar han, »icke mycket att hämta för den, som kommer från Italien». Han märker själv, att hans omdömen kan vara orättvisa, dikterade av hans »mulnade» lynne, och rättar litet längre fram med ett självironiskt självcitatt: »för ingen del att förakta, jemväl 'när man kommer från Italien'». ¹⁴³

Wiens »beqväma ledighet» är en sann återspeglung av invånarnas kynne. Wienarna är ett »phäakernas» folk, som med »sjelfförnöjd sinlighet» njuter den närvarande dagen. Bristen på djupare behov är huvudintrycket av wienskornas »själlösa, intetsägande eller på sin höjd kättjefulla ögon». För det poetiska element, som »obekymrad, treflig sinlighet» kan äga, svarar den »lägsta folk-classen». I sin naiva glättighet och sin okonstlade vänlighet representerar den en tjusande förening av italienskt lättsinne och tysk »humoristik». Den sidan av det wienska kynnet träder i sin mest älskvärda glans fram på folkteatern i Leopoldstadt, där publiken har roligt åt »sin egen poesi och narraktighet». För Atterboms karakteristik av wienarna är incitamentet eller huvudkällan säkerligen att söka i de intryck han mottagit därifrån. ¹⁴⁴

Vad som hos det enkla folket kan uppfattas som poetiskt, blir hos borgerskapet simpel prosa, filisteri. Hånet öses över det diletantiska litteraturintresset hos Wiens »Grossörer». Ironien svänger mellan ullighet och vasshet i presentationen av sällskapet Ludlams Höhle (namnet efter Oehlschlägers skådespel) med Wien-publikens favorit Ignaz Franz Castelli – »en slät poet» – som medelpunkt. Ludlams Höhle är en krets av »godhertade lustiga och vänliga persedlar», roade av mat, »oqvicka horhistorier», tidningsskvaller och »halflitterära, ofta jemväl halfmusikaliska tidsfördrif». ¹⁴⁵

Teaterintresset är starkt i Wien, och själv är Atterbom mest positiv just i fråga om Wiens teatervärld.

Leopoldstadt-teatern är, konstaterar han, den enda teater i Tyskland, som är »individuellt-national», med en repertoar, helt sprungen ur en folkkaraktär. Om en *verklig* poet toge hand om den, kunde den – som den engelska på Shakespeares tid – bli »en lefvande grund och basis» för tysk dramatik. Det är tankar, erinrande om dem, som tidigare utlösts av Gozzis »Fiabe Teatralli». Teater an der Wien har som specialitet barnballetter, där motiven är hämtade ur fesagor. Med sina luftiga färgskimrande gestalter mot en bakgrund av »magisk och fantastisk prakt» i dräkter, dekorationer och belys-

ning är de det – jämte Stefansdomen – mest poetiska, som Wien har att bjuda »af egen rot». I dikten Barn-Balletten omsätter Atterbom intrycken från en sådan föreställning i personlig poesi. Sin intensivaste teaterupplevelse har han Franz Grillparzer att tacka för, bland Wiens yngre författare den ende, som han tillerkänner »sann talent». På Burgteatern ser han dennes tragedi Sappho med Sophie Schröder i huvudrollen. Vid »culminationspunkten af hennes deklamationskonst», där »det diktande snilletts hela väl och ve» pressats samman, är han »alldeles utom sig af lycksalig smärta». ¹⁴⁶

Också musiken har i Wien en populär grund. Men de musikaliska wienarna har – som italienarna – mest smak för »sinnekittling och modenöje». Förgäves spanar Atterbom efter förebud inom musiken till den förnyelse i en historisk och filosofisk orienterings tecken, som inletts inom poesi och måleri. Av personliga musikupplevelser nämner han Händels »sublima» Alexanderfest och en privatkonsert med verk huvudsakligen av Beethoven och dirigerade av denne. Av den nu nära 50-årige kompositören ger han en porträttskiss, förunderligt levande i sin ömsinta känsla för en stor konstnärspersonlighets tragiska ensamhetsöde. I Beethovens ansikte, med »djupsinniga, melancholiska ögon» under en hög panna, kan inte längre utläsas några spår av levnadsglädje. Stående »liksom på en isolerad ö» dirigerar den nästan stendöve mästaren med sällsamma åtbörder »sina dunkla, dämoniska harmoniers utflygt i de öfriga människornas värld», än – vid pianissimo – med böjda knän och mot golvet nedåtsträckta armar, än – vid fortissimo – resande sig i höjden »som en afskjuten elastisk båge». ¹⁴⁷

Med två av sin ungdoms litterära idoler hade Atterbom motsett personlig bekantskap i Wien, Friedrich Schlegel och Zacharias Werner. I båda fallen drabbas han av besvikelse. Werners »capucinerpredikningar» inger honom ingen lust att närma sig »denne förunderligt förolyckade ande». Besöken hos Schlegel – boende i samma hus som Atterbom och Rückert – inskränker sig till »ceremoni-visiter». Som genom en ogenomtränglig mur tycks honom Schlegel, nu en av Metternichs förtrogna medarbetare, genom »frässeri, statsmansaffectation och stock-catholicism --- mera putslustig än imponant». Den svala stämning han känner sig mött av, tillskriver han den »icke tvetydiga förklaringen» om sina politiska tänkesätt. Med all sannolikhet har dessa påverkat också hans egen kritiska inställning till Schlegel, »denne i sig sjelf så förträfflige man». ¹⁴⁸

De politiska förhållandena i Italien hade inte lockat Atterbom till samma personliga engagemang som Tysklands livsfrågor, även om i Minnen ironien spelar över legitimitetsteorier och reaktionära småfurstar. Men på återfärden genom Österrike kommer de tyska problemen åter i förgrunden. Det österrikiska hovets »motvilja mot allt, som vill på fullt allvar vara *Tyskt*», väcker Atterboms harm. Öppet deklarerar han sitt förakt för utgivaren av »den lumpna obscuranttidningen *Der Österreichische Beobachter*», intim vän till Friedrich Schlegel.¹⁴⁹

Om man bortser från Beskow, som i sina Wandrings-Minnen med oförändrad urbanitet fördelar sympatier och lätt antydd kritik mellan skilda styresystem, är hos Atterboms närmaste efterföljare som reseskildrare inställningen till den Metternichska reaktionen i stort sett densamma som Minnens. En skillnad har dock funnits: de andras genomgående Napoleon-beundran och Atterboms sedan barndomen befästa Napoleon-hat. Men i Wien tycks den skillnaden inte längre markerad. Atterbom kan nu tänka sig Napoleons namn som paroll för en folkresning mot den Heliga alliansen. Han ger uttryck åt ett paradoxalt hopp, att den störtade kejsarens son, hertigen av Reichstadt, »Wienboarnes gemensamme afgud», »ifall han verkligen har något af sin fars snille --- kan bli farlig för det Heliga Förbundet». Folkets hjälte skulle han genast bli. »Vore det möjligt, att en förädlad *Pater redivivus* i honom kunde uppträda, så hade Europa allt skäl att fröjda sig.»¹⁵⁰

Om Wien som »nöjenas och sorglöshetens stad» (Beskow), om dess »trollmakt öfver den allvarsamme nordbon» (Böttiger), om wienaren som »Europas Schlaraffer, en godsint epicuré» (C. A. Hagberg) och om Wien som reaktionens bålverk avlägger tidens svenska resenärer nära nog enahanda vittnesbörd. Tonfall och betoning (politisk, intellektuell, moralisk) varierar. Ambivalensen är alltid där. Det är den också hos Atterbom. Han reagerar med irritation eller ironi mot vad han fattar som politisk efterblivenhet (»nattmössornas stad»),¹⁵¹ som ytlighet, oandlighet eller stillöshet. Men han drömmer också för Wien om ledarplatsen i en rörelse, som skall störta reaktionens herravälde. Han anar något av Wien-atmosfärens eggande och helande kraft. Leopoldstadt-teaterns Witz och barnbalettens eteriska fantasmagori springer fram ur samma rikt fasetterade Wien-gemyt.

Upprottet från Wien den 24 januari 1819 inleder Atterboms dröjande avsked till Tyskland. Efter en veckas färd i hyresvagn är han framme i Breslau, där han har två vänner att besöka: professor Henrik Steffens, som han alltför kort råkade i Dresden, och generalen greve Carl von Gröben, hans nära vän sedan Gröbens vistelse i Stockholm 1812–1813 som landsflyktig från det av Napoleon då kuvade Preussen. Uppehållet i Breslau, ursprungligen tänkt som en »rast» på några dagar, kom att utsträckas till drygt tre månader. »Oupphörligt liflig, inspirerad, lätttrörd, qvick och elektrisk» öppnar Steffens för Atterbom »de intressantaste utsigter» i filosofiska och naturvetenskapliga ämnen. »Med omotståndliga band» håller Gröben honom vecka efter vecka kvar som gäst i sitt hem, där allt andas »himmelsk sällhet». I sina brev har Atterbom för övrigt ytterst litet att berätta om sitt liv under denna tid. Mycket tyder på att intryck från det Gröbenska hemmet varit av genomgripande betydelse för hans andliga utveckling, vändningen till en klart personlig kristen tro.¹⁵²

Med avfärden från Breslau den 10 maj 1819 och ankomsten till Berlin fyra dagar senare är de egentliga reseminnena slut. Vad som återstår är mest spridda notiser från utlandsvistelsens långdragna slutfas. På vägen till Berlin gör Atterbom visit hos Ludvig Tieck på slottet Ziebingen, sedan länge dennes centrum i ett kringflackande liv, och ger ett snapshot av den berömda författaren: den av gikt förkrympta gestalten, det ungdomliga huvudet och ögonen, »der fantasi, qvickhet, smärta och en stundom till *Mephistophilism* gränsande skalkaktighet spela om hvarandra». Kort efteråt upplever han »glädtiga ögonblick» tillsammans med Tieck i Berlin och lyssnar, bl. a. i Amalia von Helvigs salong, till hans berömda dramatiska uppläsningar. Från Berlin kan han nu också göra det 1817 tillämnade men inställda besöket hos Fouqué och tillbringa på hans slott Nennhausen »ett par högst behagliga dagar».¹⁵³

Kontakterna med Berlins lärda värld kompletteras. Atterboms bekantskap med Schleiermacher förnyas. Han tas emot – om än kyligt – av Hegel och lär känna Karl Solger, den nyromantiska estetikens systematiker. Framförallt är hans förhållande till den berlinska salongsvärlden förändrat. Tack vare Amalia von Helvig och rekommendationsbrev från Gröben och Steffens får han nu »tumla sig om i den mest glänsande rymden af Berliner-verlden». Kulmen i de sociala framgångarna är, att han av general von Gneisenau, Berlins guvernör och en av

befrielsekrigets hjältar, erbjudes »*Haus- und Tischgenossenschaft*», tills klara utsikter yppar sig för honom i hemlandet. Breven vittnar om stolthet över den uppmärksamhet, som kommer honom till del. »Stockholms mäktiga», skriver han efter bara en vecka i Berlin, »måste något förundra sig att finna huru andra länders magnater behandla en person, som de hålla för en narr». ¹⁵⁴

Verklig trivsel finner Atterbom inte heller nu i Berlin. »Conversations-lifvet» – berlinarnas och berlinskornas A och O – är honom »föga uppbyggligt». T. o. m. över den Helvigiska miljön låter han ironiska glimtar falla. Fru Helvig ser gärna »omkring sig en krets af putsade, talande och thé-dricande gstalter» ur »den såkallade *stora världen*». Trots all vänlighet och yttre bekvämlighet, som omger honom i Gneisenaus palats, känner han sin ställning där tryckande, »ett mellanting av *lärd och hofman*». ¹⁵⁵

Från olika håll överhopas Atterbom med förslag om en framtid i Tyskland. Man ställer i utsikt en universitetsprofessur, och det talas t. o. m. om hans möjligheter att som Baggesen och Oehlenschläger framträda som tysk skald. Alternativet till allt detta är det liv, som han kan vänta sig i Sverige: som »gammal uttorkad magister». Men att följa de tyska locktonerna innebure för honom att bli »*rentaf Tysk* i alla afseenden och det för *alltid*». Som varnande exempel står Steffens öde, norrmannens, som blev helt tysk författare och vetenskapsman. Avgörande blir ett brev från Hartmansdorff med dess »Catoniska» krav på Atterbom att fylla plikten mot sitt fädernesland att omedelbart återvända till Sverige. Den 10 augusti 1819 lämnar han Berlin, den 16 samma månad Tyskland. Det stora reseäventyret hör till det förgångna. ¹⁵⁶

Skildringen av Atterboms utlandsresa fick inte den utformning, som av resenären var tänkt. Och dock hör *Minnen från Tyskland och Italien* till den svenska litteraturens stora reseskildringar: som personligt dokument och som tidsdokument, som individuell återspeglning både av europeisk Italia-romantik och av ett politiskt och kulturpolitiskt avgörande skede i Europas historia. Författaren var själv en av tidens stora skalder, och det är därför inte uteslutande en rent konventionell metafor, när utgivaren av *Minnen* i sitt Förord låter fantasien leka med en bild av dem, sådana de, helt förverkligade, enligt planen borde ha tett sig: ett modernt epos om »huru

en det Skönas trogne riddare drog ut att söka idealerna».

Idealen hade Atterbom redan funnit. Hans Tysklandsresa gällde snarare deras speglingar och skiftningar i det senaste årtiondets tyska litteratur. Den gällde också personlig bekantskap med de personligheter, som för honom förkroppsligat dem – idealerna.

Resebreven berättar om Atterboms möten med tänkare och diktare, som hade format hans livssyn och hans föreställning om poesi. Det finns i *Minnen* antydningar om en plan, som väl aldrig i sin helhet utförts men som här och var satt spår: planen på en översikt för vännerna där hemma av samtidens tyska litteratur och litteratörer. Som en slutvinjett till presentationen av *Minnen* må stå en krokiteckning av den.

Du har, skriver Atterbom från Dresden till Hammarsköld, »begärt anmärkningar öfver den Tyska Litteraturen». Tiden har inte medgett, att begäran villfarits. Men – fortsätter brevet – »jag samlar dock i stillhet över dessa ämnen mångfaldiga drag till en framtida teckning». ¹⁵⁷

De allmänna dragen i den tyska litteraturen var honom sedan länge bekanta, och intrycken under resan bekräftar, vad han menat sig veta om dem: Tysklands litteratur är »den enda, der en lefvande progressif princip är att söka och att hämta». Han har varma ord för den »glada, lifliga, vidtomfamnande, alltid rörliga fantasien», den »spanande kärleken» till allt, »som lofvar en ny utsigt, en ny eröfring inom snillets, konstens, vetenskapens rymder». Som nydanare i tysk litteratur nämner han »mästare i skaldekonst, såsom Klopstock, Goethe, Schiller, Novalis och Tieck, samt mästare i visdom, såsom Lessing, Herder, Kant, bröderne Schlegel och Schelling». Mötet med Jean Paul tecknas med en yngre diktarbroders välvilliga leende. En böjelse för folklig litteratur, det »nationala», är tydlig: tyrolervisior, repertoaren på Leopoldstadt-teatern i Wien. Någon samlad översikt ger resebrevet för övrigt inte. De begränsar sig till spridda glimtar, mest i samband med personliga sammanträffanden eller som inslag i en kultur målning. ¹⁵⁸

Den tyska litteraturens »sublimaste» drag är tanken, att ett folks litteratur är ett organiskt helt, där nationen »bevarar och igenkänner sitt högsta lif». Frånsidan är emellertid också bekant för Atterbom: på den lysande romantiska inledningsfesten har följt en söcken av mångskriveri, banalisering. ¹⁵⁹

Av den tyska nyromantikens ännu levande förgrundsgestalter har Schelling, Steffens och Tieck

ensamma fullt bevarat sin divinitet. Om Schelling och Steffens är de varma orden talrika i Minnen. Tieck är för Atterbom »den *vårligaste*, den med den yppigaste blomster-fantasien begåfvade af tidens skalter». ¹⁶⁰ Friedrich Schlegel är alltså »mästare i visdom», men vid mötet i Wien har motsättningar i politisk inställning utgjort ett hinder för intimare förståelse. Zacharias Werners slitning »mellan högmod och ödmjukhet, hyckleri och sanning» väcker en känsla av olust, Novalis-epigonen Loebens hyperromantik en förnimmelse av det »för mycket» eteriska. Med en förening av gammal kärlek och nyinträdd besvikelse, av villrådighet och motvillig beundran reagerar Atterbom – i början av resan – inför Berlin-salongernas båda modeförfattare, Fouqué och Hoffmann.

Heidelberg-romantiken beröres knappast alls. Arnims namn förekommer endast i samband med redaktionen för en tidskrift, Brentanos i en Hoffmann-anekdote och i samtalet med Jean Paul. Bland de yngre, med Atterbom jämnåriga författarna är dramatikern Grillparzer föremål för omisskännlig beundran. Inom lyriken är Uhland med sina »undersköna Romanser» Rückerts ende värdige medtävlare om första rummet. ¹⁶¹

Det vore förmodligen missvisande att beteckna de kritiska uttalandena om en och annan tysk romantiker som belägg för genomtänkta omvärderingar och slutvärderingar. Olustförnimmelser inför Zacharias Werners utesluter inte den »lifligaste hänryckning» över ett hans Italia-poems stanser, »en Dante värdiga». ¹⁶² De negativa omdömena om Fouqués författarskap gäller bara de senare verken. Beundran för Undines skapare har inte försvagats lika litet som den rent personliga kärleken till »dena fromma, i saliga troubadours-drömmar ostörd lekande skaldenatur». ¹⁶³

Framförallt är det tydligt, att de vassa orden om Friedrich Schlegel har varit uttryck för en tillfällig misstämning. Det porträtt, som ett decennium efter sammanträffandet möter i Svea 1828 ¹⁶⁴ – »oförgätlig som lärare, såsom vän och förebild» – har både andra linjer och en annan, varmare färg än det irriterade utkastet i Minnen. Ännu halvtannat årtionde efter Wien-månaderna 1818 får Atterbom tillfälle att ge en ny minnesbild av den geniale urromantikern. I sitt företal till den svenska översättningen av Schlegels Philosophie des Lebens (Lifvets Filosofi) ser han författarens snille, goda hjärta och stora karaktär här »måla sig för efterverlden liksom de voro målade i hans oförgätliga samtal, hans ädla anletsdrag, hans sköna, redliga

ögon». ¹⁶⁵ Alla tidsväxlingar och stämmingsfluktuationer till trots bevarar Atterbom känslan av djup frändskap med sina första ideal och idoler.

NOTER

¹ För *Minnen från Tyskland och Italien* användes beteckningen *Minnen* i texten, *M.* i noterna. Vid citat ur den tryckta upplagan återges dennas oregelbundet skiftande ortografi.

² *M.*, s. 101, 412, 533.

³ *M.*, s. 390.

⁴ Jfr Y. Hirn, *Den gamla postvagnen*. Sthlm 1926, s. 149. – En trol. tillfällig överensstämmelse råder mellan ingressen i *M.* och motsv. parti i *Ahnung und Gegenwart*: Några studiekamrater följer huvudpersonen ett stycke, när han anträder sin bildningsresa.

⁵ *M.*, s. v.

⁶ *M.*, s. 535 f.

⁷ *M.*, s. 633 f., 664.

⁸ *M.*, s. 641. – *Samlaren*. 1918, s. 90, 99.

⁹ Ett förslag i april 1826 att sända henne sin »sköna uppsats» över Nürnberg för publicering genom henne i en tysk tidskrift (Hedvig Atterbom-Svenson, *Amalia von Helvigs bref till Atterbom*. Sthlm 1915, s. 155), får inte något svar.

¹⁰ *Atterboms och Beskows brevväxling*. I. Sthlm 1926, s. 262, 269 f.; III. Sthlm 1928, s. 139, 141 f., 147. – Galster, *Ingemann og Atterbom*. Kphmn 1924, s. 23. – Brev till firman Lindh. (KB.)

¹¹ 10.1.1856. (KB.)

¹² Elis Wilhelm Lindblad (1828–78) redigerade förutom Atterboms dikter och prosaskrifter bl. a. Valda skrifter av O. v. Dalin och F. M. Franzéns Samlade dikter. Vann 1861 hedersaccessit i Sv. akad. och utgav 1873 en samling Dikter.

¹³ Lewan, a. a., s. 17, *M.*, s. 526, och Hedvig Atterbom-Svenson, a. a. (Förord). – Av skriftliga meddelanden till adressater utanför den svenska vänkretsen utgör breven till en av Dresden-vännerna, Ernst v. d. Malsburg (UUB), en kompletterande källa. Av språkliga skäl har de inte låtit sig inordnas i *M.* – Då brev till svenska vänner inte utnyttjats är anledningen, att de haft en helt el. övervägande privat karaktär, att de skulle inneburi en upprepning av redan citerade brev eller att de – som brev till O. Nordenfeldt – inte varit tillgängliga för utgivaren. De sistnämnda ingår i släktarkiv, som Lotten Dahlgren begagnat för bl. a. sin bok Nordenfeldtarna på Björneborg. Sthlm 1922.

¹⁴ *M.*, s. vii, xf.

¹⁵ Santesson, *Atterbomstudier*. Sthlm 1932, s. 172 ff.

¹⁶ *Ein Schwede reist nach Deutschland und Italien*. Stuttgart 1970. – Utgåvan 1867 kommenteras i *Euphorion* 1955; utgåvan 1970 i *Der Montag* 1970.

¹⁷ G. Axberger beklagar i sin avhandling *Den unge Atterbom* (Sthlm 1936, s. 241), att *M.* ännu vid mitten av 1930-talet var så glömda.

¹⁸ *Mot Lycksalighetens ö*. Sthlm 1956, s. 12.

¹⁹ *Saml. skrifter*. XIII. Sthlm 1931, s. 371, 379.

²⁰ *M.*, s. 307, 13.

- ²¹ Jfr A. Blanck, *Geijer i England*. Sthlm 1914, s. 5 f. – F. Vetterlund talar (*Atterboms sagospel Lycksalighetens ö*. Sthlm 1924, s. 230) om benägenhet hos Atterbom att »pjollra» i brev. Axberger (a. a., s. 99, 115) framhåller ett infantilt drag.
- ²² *M.*, s. 46, 299 (563).
- ²³ Av helt annan karaktär är spridda exempel på lakonismer av Ehrensårds-typ, spec. i fråga om naturiakttagelser eller något egenartat drag i ett folklyne. (»Här sågo vi det första mandelträd i blomning.»)
- ²⁴ *M.*, s. 140 f., 390.
- ²⁵ U. B. Lagerroth i recensionen av Lewans *Drömmen om Italien*. (*Sammlaren*. 1966, s. 191.)
- ²⁶ Scenerna med borgkastellerna har likheter med Turmwächter-scenerna i v. Arnims *Die Kronenwächter*.
- ²⁷ I brev till Euphrosyne (13.4.1818. KB) hänvisar Atterbom till Thorild som stilmönster.
- ²⁸ *M.*, s. 312 f. – I originalbrevet berättas om avfärden från München endast, att den sker vid midnatt.
- ²⁹ *M.*, s. 207 f. (Nürnberg.) – Brev till Geijer 27.3.1818 (KB) och *M.*, s. 347. (Färden från Roveredo.)
- ³⁰ *M.*, s. 17, 38, 329, 380, 23; 37, 155 f.
- ³¹ *M.*, s. 84.
- ³² *M.*, s. 20, 24.
- ³³ *M.*, s. 32.
- ³⁴ *M.*, s. 35, 37, 574 f.
- ³⁵ *M.*, s. 34 f. – Skuggspelsmotivet återkommer ett par gånger i *M.*, så i en nattupplevelse vid Vesuvius: i »denna sällsamma enslighet» ter sig livet »som en dröm, jorden som en fantastisk skuggspels-theater». (*M.*, s. 517 f.)
- ³⁶ *M.*, s. 3.
- ³⁷ Axberger, a. a., s. 157 (not).
- ³⁸ *M.*, s. 476.
- ³⁹ *M.*, s. 369 f., 555 f., 582 f. Ett par strofer i den beledsagade dikten (spec. den 5:e) erinrar starkt om Jag är en sjungandes röst i Karlfeldts Fridolins visor.
- ⁴⁰ *M.*, s. 84, 300. Jfr bl. a. H. Frykenstedt, *Atterboms nyorientering och utländska resa*. (i *Ny ill. litt.hist.*, s. 107 ff.)
- ^{40a} *M.*, s. 25 ff. – »Våg»-bilden användes om Kosegarten tidigare (14.8.1816; 11.4.1817) av Amalia von Helvig i brev till Geijer resp. Atterbom. (G. Stjernstedt, *Amalia v. Helvigs brev till E. G. Geijer*. Sthlm 1950, s. 205, resp. Hedvig Atterbom-Svenson, a. a., s. 47.)
- ⁴¹ *M.*, s. 40 ff.
- ⁴² *M.*, s. 53, 68, 46, 48; 58 f.; 43.
- ⁴³ *M.*, s. 56.
- ⁴⁴ *M.*, s. 56 f., 53, 64.
- ⁴⁵ *M.*, s. 63, 65 f.
- ⁴⁶ *M.*, s. 59 f., 134.
- ⁴⁷ *M.*, s. 74.
- ⁴⁸ *M.*, s. 55 f., 106.
- ⁴⁹ *M.*, s. 84.
- ⁵⁰ *M.*, s. 555.
- ⁵¹ *M.*, s. 100 f.
- ⁵² *M.*, s. 189, 99 f.
- ⁵³ *M.*, s. 100, 98 f., 287 (not).
- ⁵⁴ *M.*, s. 82 f. – Om Atterbom skriver Hjort till sin fästmo (28.1.–3.2.1818. Kongl. Bibl. Kphmn): »(Han) forasäger mig også næsten mere Sorg end Glæde. Han er ofte syg og melancholsk som gör ham död i Omgang og vanskelig til tilfredsstelle, men da det blot er hans *Natur*, om man så vil, så har jeg ham naturligtvis endnu mer kjær end ellers. Jeg har lovet Fru Helvig helligt at rette mig efter ham i alle Henseender, og skal holde det.»
- ⁵⁵ *M.*, s. 84, 102 f., 108.
- ⁵⁶ *M.*, s. 108.
- ⁵⁷ *M.*, s. 104, 113 ff.
- ⁵⁸ Brev till Euphrosyne 15.11.1817 (KB); till Geijer 22.11.1817 (Wernerska saml. Sthlms stadsarkiv); till Malsburg 17.2.1818 (UUB). – Helmine von Chezy lever utan laglig skilsmässa skild från sin man, A. L. de Chezy, professor i sanskrit i Paris.
- ⁵⁹ Sannolikt leker minnet av Therese von Winkel i Atterboms tankar, när han i 4:e äventyret av Lycksal. ö tecknar den duktiga medborgarinnan. Jfr den drastiska karaktéristiken i *M.*, s. 116.
- ⁶⁰ 4.5.1818. (UUB.)
- ⁶¹ *M.*, s. 120 f. – Santesson, som räknar Berneck-episoden till den Atterbomska berättarprosans »finast avrundade, mest fulltoniga ting», sammanställer den med Jägarlusts ruinmelankoli i 4:e äventyret av Lycksal. ö. (*Dikt och studie* 1922, Uppsala 1922, s. 115 ff.)
- ⁶² *M.*, s. 123 ff.
- ⁶³ *M.*, s. 129 ff. Också nu dock en reservation: »Naturligtvis får man vid allt detta icke stöta sig öfver att gatorna till en stor del äro något bisarra, att husen vanligast vända gaflarna åt gatan --- samt dylikt mera, som strider mot våra nya städers ordentlighet.»
- ⁶⁴ *M.*, s. 185 ff.
- ⁶⁵ En översikt av Atterboms beroende i sin konstupfattning av tysk romantik ger Lewan, a. a., s. 56 ff.
- ⁶⁶ *M.*, s. 189 f.; 99 f. Jfr *Europa*. I: 1, s. 152. II: 2, s. 26 f. (»eine stille Andacht wie die feyerlichen langgezogenen Töne alter Kirchenhymnen»).
- ⁶⁷ *M.*, s. 190 f.
- ⁶⁸ *M.*, s. 218 f., 230 f.
- ⁶⁹ *M.*, s. 224 f. Jfr *Europa*. II: 2, s. 112, (Om en målning av Alltdorfer: »Nirgends ist Blut und Ekel oder hin und wieder geworfene Glieder und Verzerrungen.»)
- ⁷⁰ *M.*, s. 220 f.
- ⁷¹ *M.*, s. 254.
- ⁷² *M.*, s. 190 f. – Wackenroder/Tieck, *Herzenergiessungen*. Stuttgart 1955, s. 58.
- ⁷³ *M.*, s. 212. – L. Tieck, *Franz Sternbalds Wanderungen*. (*Frühere Erzählungen und Romane*.) München 1963, s. 743.
- ⁷⁴ *M.*, s. 223.
- ⁷⁵ *M.*, s. 255.
- ⁷⁶ *M.*, s. 122, 167.
- ⁷⁷ 29.12.1817. (UUB.)
- ⁷⁸ *M.*, s. 156, 161 f. – Geijer svarar lätt ironiskt: »lycka till din grundeliga menniskokännedom i Capitlet: Quinan, som likväl synes mig tagen ur någon bok». (*Saml. skrifter*. XIII, s. 350.)
- ⁷⁹ *M.*, s. 145 f.
- ⁸⁰ *M.*, s. 164 f. – Jfr F. Schlegel i *Europa*. II: 1, s. 99: »eine Schwermuth, eine Traurigkeit von einer ernsten und grossen Art» (om det för spanska målare gemensamma).
- ⁸¹ *M.*, s. 528.
- ⁸² *M.*, s. 141.
- ⁸³ *M.*, s. 147, 149.
- ⁸⁴ *M.*, s. 91 ff., 49, 143, 135 f.
- ⁸⁵ *M.*, s. 24 ff., 106, 133 ff.
- ^{85a} *M.*, s. 156, 419 f., 168 f. – I *Johan August Hazelius. En levnadsteckning* (s. 100 ff.) ger Henry Olsson en bred

översikt av Atterboms inställning till den svenska dynastiförändringen liksom till reaktionen i Europa. – Geijer, som i sitt tal vid jubelfesten till minne av reformationen uttalat en varm uppskattning av den Heliga alliansen, är missnöjd med Atterboms kritiska inställning till den. »Atterboms politik är ej just det som jag i hans bref är nöjdast med», skriver han till Hartmansdorff i juni 1818. »Det bär för mycket färgen af ögnablickets och den tillfälliga omgifningens intryck.» (*Saml. skrifter*. XIII, s. 416f.) Tio år senare, i *Svea X:2* (s. 187f.), uttrycker Atterbom en syn på den Heliga alliansen, som nästan ordagrant överensstämmer med Geijers i talet 1817.

⁸⁶ *M.*, s. 146ff.

⁸⁷ *M.*, s. 150ff., 316. – Hur träffande Atterbom återgett det genialt impulsiva i Baaders karaktär, tycks mig framgå av de nära överensstämmelserna med Baader-karakteristiken i Steffens långt senare *Was ich erlebte*. (Breslau 1840–44. VIII, s. 397ff.)

⁸⁸ *M.*, s. 156f., 171ff. – En lustig episod från 75-årsfesten, ej berörd i *M.*, berättar Hjort i brev till fästmon 8.2.1818. (Kongl. Bibl. Kphmn.): »Vi bleve inviterede hele otte Dage i Forvejen, hvaraf fulgte, at man måtte komme med Sko, men da Atterbom ingen havde, så lidt som korte Benklæder og Silkestrømper, måtte jag gjøre ham Selskab og komme med Støvler. Ligesom vi kom ind, mærkede J. det strax, thi han er veløvet i Zirlighed og Stivhed, og da jeg gratulerede ham, så han på mine Ben i stellet for ligefrem på mine Øjne. Vi trøstede os med at som ægte Skandinaver og Afkom af de gamle nordiske Kjæmper havde vi lov at komme i en så naiv Drægt, thi der er unegtelig en stor Naivitet at komme til en Geheimråds 75:e Geburtsdag med Støvler.»

⁸⁹ *M.*, s. 141.

⁹⁰ Tr. i *Dikt och studie 1922*. Uppsala 1922, resp. *Atterbomstudier*. Sthlm 1932.

⁹¹ *M.*, s. 333ff.

⁹² *M.*, s. 342ff.

⁹³ *M.*, s. 373, 393, 397.

⁹⁴ *M.*, s. 281, 302; 411; 297. – Jfr min uppsats *P. U. Kernell och hans Reseanteckningar*. (*Samlaren* 1959, s. 30, samt R. Häusler, *Das Bild Italiens in der deutschen Romantik*. Lpz. 1939, s. 101.)

⁹⁵ *M.*, s. 527, 517ff., 442ff. Jfr W. Donat, *Die Landschaft bei Tieck und ihre historischen Voraussetzungen*. Frankf. a. M. 1925. (*Deutsche Forschungen*. 14, s. 9f., 30ff., 56f., 59, 76f., 99f.)

⁹⁶ *M.*, s. 486f., 281.

⁹⁷ Jfr Santesson, *Resentrycken etc. Dikt och Studie 1922*, s. 78f., 85, resp. Lewan, a. a., s. 67ff.

⁹⁸ *M.*, s. 343f., 394.

⁹⁹ *M.*, s. 301, 371, 409, 448.

¹⁰⁰ *M.*, s. 348f., 304.

¹⁰¹ *M.*, s. 350f., 434, 440f.; 349, 438; 376.

¹⁰² *M.*, s. 344, 350ff.; 269, 355.

¹⁰³ *M.*, s. 430, 438.

¹⁰⁴ *M.*, s. 433, 437; 403f.

¹⁰⁵ A. a., s. 72.

¹⁰⁶ *M.*, s. 349, 356f.

¹⁰⁷ *M.*, s. 352f.

¹⁰⁸ *M.*, s. 344, 353ff., 429. – Däremot visar *M.* inte något intresse för högmedeltidens – Hohenstaufernas, de stora påvarnas, Cola di Rienzi – Italien, som fångslat både en reseskildrare som Nils Arfvidsson och en diktare som K. A. Nicander.

¹⁰⁹ *M.*, s. 449.

¹¹⁰ *M.*, s. 267.

¹¹¹ *M.*, s. 268ff.

¹¹² *M.*, s. 273.

¹¹³ *M.*, s. 301f., 298f.

¹¹⁴ *M.*, s. 282.

¹¹⁵ *M.*, s. 401ff., 424.

¹¹⁶ *M.*, s. 302f.

¹¹⁷ 17.2. och 14.5.1818. (UUB.)

¹¹⁸ Jfr min uppsats *P. U. Kernell och hans Reseanteckningar*. (*Samlaren* 1959, s. 25.)

¹¹⁹ *M.*, s. 336ff., 375f, 491.

¹²⁰ *M.*, s. 360f., 392ff.

¹²¹ *M.*, s. 416ff.

¹²² *M.*, s. 450–460.

¹²³ A. a., s. 74.

¹²⁴ Lewan understryker, att man bör beakta skillnaden mellan litterära lån i en reseskildring och sådana i rent skönlitterära arbeten, där »de övertagna partierna får en originell funktion, då de inlemmas i en ny konstnärlig helhet». Kyrkofesten vid Albano ger just alla fakta – *även om de skulle ha lånats från Müller* – »en originell funktion», inlemmade i »en ny konstnärlig helhet». Den av Lewan åberopade skillnaden existerar inte här!

¹²⁵ *M.*, s. 61.

¹²⁶ Jfr A. Fryxell, *Bidrag till Sverges litteraturhistoria*. Sthlm 1860. 4:e häftet, s. 3, 15f.

¹²⁷ *M.*, s. 167. Jfr Santesson, *Resentrycken i Lycksalighetens ö*. (*Dikt och Studie 1922*, s. 109f.) – I brev till Malsburg några dagar före avresan från München (17.2.1818. UUB) faller Atterbom hårda omdömen om katolicismens »abscheuliches Unwesen» och »roher Götzendienst». Från sitt tidigare svärmeri för drag i katolicismen tar han patetiskt avstånd. Han vill söka gottgöra »dies Verbrechen». Möjl. är utbrottet framkallat av ett behov att demonstrera protestantisk pålitlighet inför ihärdiga varningar, i den övervägande protestantiska omgivningen, för katolska lockelser under den förestående Italienresan. Också i brev till Geijer betygar han sin trohet mot luthersk religion. (Lewan. a. a., s. 53.)

¹²⁸ *M.*, s. 499.

¹²⁹ *M.*, s. 415. I kap. XXI av *M.* (s. 497ff.) finns en handboksmässig översikt av katolska bruk och påvliga ceremonier, enl. Lewan (a. a., s. 64) ordagrann övers. av en beskrivning hos E. v. d. Recke. Här är det ju fråga om en anteckning, avsedd att senare utnyttjas som material!

¹³⁰ *M.*, s. 460. – I Kernells *Reseanteckningar* (s. 26) framträder däremot ett irriterat ogillande av all blandning av andligt och profant.

¹³¹ *M.*, s. 297.

¹³² *M.*, s. 281f., 273, 410.

¹³³ *M.*, s. 308ff., 359.

¹³⁴ *M.*, s. 363ff. – Jfr Lewan, a. a., s. 56ff.

¹³⁵ *Atterboms livs- och världsåskådning i belysning av den transcendentala idealismen*. II (1952), s. 267.

¹³⁶ *M.*, s. 377, 383ff. – Jfr F. Schlegel i *Europa*. I: 1, s. 121.

¹³⁷ *M.*, s. x1f. – Lewan, a. a., s. 17.

¹³⁸ A. a., s. 49.

¹³⁹ *M.*, s. 275ff., 278f. De »äginetiska» konstverken hade Atterbom blivit bekant med redan i München. I brev till Geijer 22.2.1818 (Wernerska saml. Sthlms stadsarkiv) berättar han: »Medlertid har Schelling sökt mig och lem-

nat på mitt bord såsom skänk ett exemplar af skriften om Äginetiska konstverken.»

¹⁴⁰ *M.*, s. 165; 283 ff.

¹⁴¹ Lewan (a. a., s. 58 f.) vänder sig mot H. Cornells uppfattning om den avgörande betydelsen av Atterboms vänskap med nazarenerna i Rom. (Jfr H. Cornell, *Atterbom hos nazarenerna. Konsthistorisk tidskrift*. H. 1. 1932.)

¹⁴² *M.*, s. 599, 565, 591 f., 557 (not).

¹⁴³ *M.*, s. 564 ff., 602.

¹⁴⁴ *M.*, s. 591 ff., 594, 548 f., 562.

¹⁴⁵ *M.*, s. 567, 550.

¹⁴⁶ *M.*, s. 597, 549, 557 f., 553 f.

¹⁴⁷ *M.*, s. 561 f. – Atterboms summariska karakteristik av Beethovens musik vittnar inte om starkare personlig uppskattning av den. Att wienarna trots sin likgiltighet för wienklassiker som Haydn och Mozart hyser »en viss respekt» för Beethovens musik förklaras med att dennes musik »så gerna är konstig och besynnerlig, hvilket öppnar ett vidt fält att glänsa för virtuosernes och amatörernes spelfärdighet». (*M.*, s. 600.)

¹⁴⁸ *M.*, s. 551 f.

¹⁴⁹ *M.*, s. 560, 551 f.

¹⁵⁰ *M.*, s. 558 f. – I brev från Wien, 6.1.1819 (Kongl. Bibl. Kphmn) till Hjort ger Atterbom uttryck för en – skämtsamt eller impulsiv – fanatism i sina förhoppningar om en europeisk revolution: »Har man i Rom samma rykten, som börja gå här, att Spaniorerne upprest sig och slagit ihjäl sin Ferdinand samt att en ny revolution är på vägen att utbrista i Frankrike? Det skulle hjertligt föga mig, om båda dessa rykten vilja bekräfta sig.»

¹⁵¹ *M.*, s. 548.

¹⁵² *M.*, s. 586 ff. – Flera forskare har framhållit, att en sådan vändning förmärkes i Atterboms brev under och kort efter Breslau-månaderna. Axberger citerar (a. a., s. 378 f.) utdrag ur ett brev till Malla Silfverstolpe från Breslau 15.4.1819 där Atterbom talar om sitt »bemödande att på fullt allvar eröfra Religionens ståndpunkt». Brevet har, tycks det mig, vissa »pietistiska» formuleringar: Guds nåd »är omätlig och oändlig, och Försoningens blod är ju för

oss alla utgjutet». I brev till Geijer en månad senare beröres »en svår strid» i Atterboms inre. (*M.*, s. 609.) E. Tykesson ser (*Atterbom, En levnadsteckning*, Sthlm 1954 s. 190 ff.), stödd på J. H. Thomanders minnestal i Sv. akad. över Atterbom, i den religiösa krisen inflytande från den strängt lutherske teologie professorn i Breslau J. G. Scheibel. Den pietistiska tonen i breven till Malla Silfverstolpe tycks mig inte tala härför. Naturligtvis kan den ha sin grund i hägkomster från barndomshemmet. Men att dessa just i Breslau väckes till liv, gör det troligt, att den andliga atmosfären i det Gröbenska hemmet här spelat en roll. Brev från Gröben till Atterbom efter skilsmässan tyder på att den varit pietistiskt präglad. Den 9.5.1819 skriver han: »Mögte Dich sein Frieden finden, ohne den kein Frieden ist auf dieser Welt.» Fru Gröben bifogar en hälsning med ett »Gott begleite Sie!» och ett bibelcitat: »Lasset uns ihn lieben, denn er hat uns erst geliebt. 1. Joh. 4, 19.» I ett brev till Atterbom, som medföljer Steffens vid hans Uppsala-besök 1824, talar Gröben om sin »Fürbitte» för vännen och slutar: »Friede sei mit Dir! Das ist unser Wunsch für Dich, und der Herr wird uns erhören um seiner Liebe willen. Amen!» – Steffens talar i sina memoarer (*Was ich erlebte*. Breslau 1840–44. VIII, s. 423) om det avgörande inflytande det Gröbenska hemmet haft på honom.

¹⁵³ *M.*, s. 613 ff., 635; 632.

¹⁵⁴ *M.*, s. 613, 617, 630, 618 ff., 620.

¹⁵⁵ *M.*, s. 618 ff., 635, 664.

¹⁵⁶ *M.*, s. 633 f., 641 f.

¹⁵⁷ *M.*, s. 95.

¹⁵⁸ *M.*, s. 138 f., 93, 290.

¹⁵⁹ *M.*, s. 95 f.

¹⁶⁰ *M.*, s. 613.

¹⁶¹ *M.*, s. 272.

¹⁶² *M.*, s. 552 f. (not).

¹⁶³ *M.*, s. 63.

¹⁶⁴ E. Tykesson, a. a., s. 196 f.

¹⁶⁵ *Lifvets Philosophi*. Sthlm 1834, s. xxiv